

Центральноукраїнський національний технічний університет
ЦЗДО
Кафедра «Міжнародних економічних відносин»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2024 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за першим (бакалаврським) рівнем вищої
освіти

на тему:

**«Напрями розвитку вітчизняного експорту зерна в умовах
глобальних викликів сучасності»**

Виконала здобувачка вищої освіти
_ 4 _ курсу, групи МЕВ-20пз
ОПП «Міжнародні економічні
відносини»
спеціальності 292 «Міжнародні
економічні відносини»
_____ Подобайло А.В.
« ____ » _____ 2024 р.

Керівник роботи
д.е.н., професор
_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2024 р.

Рецензент _____

м. Кропивницький

АНОТАЦІЯ

Напрями розвитку вітчизняного експорту зерна в умовах глобальних викликів сучасності. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня “бакалавр” за освітньо-професійною програмою “Міжнародні економічні відносини” зі спеціальності “Міжнародні економічні відносини”. – Центральноукраїнський національний технічний університет. Кропивницький. 2024.

У кваліфікаційній роботі розглядаються теоретичні та методологічні аспекти дослідження експортної діяльності вітчизняних підприємств зернової галузі в контексті поглиблення глобальних викликів сучасності. Систематизовано методологічний підхід до аналізу міжнародної конкурентоспроможності підприємств зернової галузі України. Проаналізовано інституційні аспекти розвитку вітчизняного експорту зерна у воєнний час. Систематизовані тенденції та проблеми українського експорту зернової продукції. Проведено емпіричну оцінку чинників конкурентоспроможності вітчизняних експортерів зерна на міжнародному ринку. Проведено аналіз різних факторів, що підсилюють міжнародну взаємодоповнюваність вітчизняного зернового сектора. Продемонстровано механізми та перспективи розвитку експорту вітчизняного зерна в умовах воєнного часу. Запропоновано механізм підвищення конкурентоспроможності вітчизняних сільськогосподарських підприємств на міжнародному ринку зерна.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, міжнародний ринок зерна, експорт, конкурентоспроможність, зона вільної торгівлі, зовнішньоекономічна діяльність, експортний потенціал, інституційне забезпечення.

ANNOTATION

Development Directions of Domestic Grain Export in the Conditions of Current Global Challenges. – Manuscript.

Qualification Work for Obtaining a Higher Education Degree "Master" in the Educational-Professional Program "International Economic Relations" in the Specialty "International Economic Relations". – Central Ukrainian National Technical University. Kropyvnytskyi. 2024.

The qualification work examines the theoretical and methodological aspects of the study of the export activity of domestic enterprises in the grain industry in the context of deepening the global challenges of today. A methodological approach to the analysis of the international competitiveness of enterprises in the grain industry of Ukraine is systematized. The institutional aspects of the development of domestic grain exports during the war are analyzed. Systematized trends and problems of Ukrainian export of grain products. An empirical assessment of the factors of competitiveness of domestic grain exporters on the international market was carried out. An analysis of various factors that strengthen the international complementarity of the domestic grain sector has been carried out. The mechanisms and prospects for the development of domestic grain export in wartime conditions are demonstrated. A mechanism for increasing the competitiveness of domestic agricultural enterprises on the international grain market is proposed.

Key words: agro-industrial complex, international grain market, export, competitiveness, free trade zone, foreign economic activity, export potential, institutional support.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ЕКСПОРТЕРІВ ЗЕРНА.....	9
1.1. Фактори розвитку українського експорту зерна в умовах глобальних викликів сьогодення.....	9
1.2. Особливості формування середовища конкуренції на світовому ринку зерна.....	15
1.3. Міжнародний досвід підвищення конкурентоспроможності підприємств зернової галузі	22
Висновки до розділу.....	28
 РОЗДІЛ ІІ. АНАЛІЗ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА МІЖНАРОДНИХ РИНКАХ ЗЕРНА.....	 30
2.1. Тенденції та сучасні особливості розвитку експортної діяльності підприємств вітчизняної зернової галузі.....	30
2.2. Емпіричне оцінювання конкурентоспроможності підприємств зернової галузі	36
2.3. Аналіз інфраструктурних чинників формування міжнародної конкурентоспроможності зернової галузі України.....	42
Висновки до розділу.....	48
 РОЗДІЛ ІІІ. НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТУ ПІДПРИЄМСТВ ЗЕРНОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ.....	 51
3.1. Механізми розвитку конкурентоспроможної зернової галузі України в умовах глобальних викликів сьогодення.....	51
3.2. Інституційні механізми підвищення конкурентоспроможності вітчизняних експортерів зерна.....	57
Висновки до розділу.....	62
 ВИСНОВКИ.....	 63
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	68
ДОДАТКИ.....	80

ВСТУП

Актуальність дослідження. У час військових дій на території нашої країни, серйозних викликів і загроз, викликаних пандемією, високою невизначеністю внутрішньої економічної ситуації, проблеми функціонування зернового ринку ще більше поглиблюються. Оскільки сільське господарство є основним економічним профілем нашої держави, вивчення експортної діяльності вітчизняних виробників на зерновому ринку, який традиційно є основним джерелом отримання вигод для сільгоспвиробників та забезпечення продовольчої безпеки країни, сьогодні є дуже актуальною темою. На даний момент роль організаційних та економічних механізмів для успішного функціонування зернових ринків радикально змінюється. Таким чином, організаційно-економічний механізм функціонування зернового ринку характеризується складною побудовою сформованих логістичних ланцюжків, каналів розподілу та інфраструктурних інститутів, які роблять істотний вплив на економічні відносини та інтереси всіх учасників ринку, здійснення розширення і відновлення діяльності експортерів зерна.

В останні роки кризові потрясіння мали значний вплив на доходи вітчизняних експортерів, стан ринкової кон'юнктури, структуру відносин і ринкових агентів, формування каналів продажів і розподіл доданої вартості. Це створює багатогранні та багаторівневі проблеми для визначення критеріїв та показників для виявлення ефективності та конкурентоспроможності організаційно-економічних механізмів зернового ринку з урахуванням його особливостей розвитку та економічних, ресурсних, комунікаційних, фінансових та інформаційних можливостей та обмежень. Ці питання визначили актуальність даного дослідження, необхідність, спрямованість поставлених цілей і завдань.

Системність досліджень та активність публікацій українських вчених у сфері регулювання проблем розвитку й підвищення конкурентних переваг українського ринку пшениці означені такими відомими науковцями, як: Бабан Т.Л., Бородіна О.І., Вдовенко Л.Д., Гончарук І.М., Жук В.С., Ємчик Т.П., Ільчук

М.М., Калетнік Г.К., Кваша С.І., Корпанюк Т.В., Логоша Р.І., Лутковська С.Л., Мазур В.П., Малік М.К., Месель-Веселяк М.Р., Осташко Т.Е., Польова О.М., Правдюк Н.М., Саблук П.Т., Ткачук В.П., Шпикуляк О.І. та ін. Питання конкурентоспроможності агропродовольчої продукції загалом та зернової зокрема стало предметом дослідження багатьох українських учених, а саме: Артющина В. І., Боднара О. В., Лупенка Ю. О., Пугачова М. І. тощо.

Проте, в умовах нових ринкових викликів, викликаних воєнними діями, пандемією COVID-19, нестабільністю економічного простору та деформаціями ринкових відносин, означені питання не можна вважати вирішеними, що зумовлює необхідність додаткових системних досліджень, розробки принципово нових наукових підходів стосовно визначення стратегічних напрямів посилення конкурентоспроможності та розвитку ринку зерна.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є систематизація розвитку теоретико-методичної основи та обґрунтування науково-прикладних пропозицій щодо посилення експортного потенціалу й конкурентоспроможності вітчизняних експортерів зерна на зарубіжних ринках.

Досягнення цієї мети обумовило вирішення низки наступних **завдань**:

- розглянути теоретико-методичні аспекти аналізу експортної спроможності вітчизняних виробників на зовнішньому ринку;
- визначити фактори розвитку вітчизняного експорту зерна в умовах глобальних викликів сучасності;
- проаналізувати та узагальнити досвід підвищення конкурентоспроможності підприємств зернової сфери в країнах із розвинутою економікою;
- з'ясувати особливості розвитку конкурентного середовища на міжнародному ринку зерна;
- дослідити та систематизувати тенденції і проблеми розвитку експортної діяльності підприємств вітчизняної зернової галузі;
- провести емпіричну оцінку конкурентоспроможності українських підприємств зернової галузі;

- проаналізувати інфраструктурні фактори підвищення міжнародної конкурентоспроможності зернової галузі України;
- окреслити стратегічні напрями розвитку конкурентоспроможної зернової галузі України в контексті глобальних викликів сучасності;
- визначити та дослідити інституційні механізми посилення конкурентоспроможності вітчизняних експортерів зерна.

Об’єктом дослідження є процеси посилення конкурентних переваг українських підприємств на міжнародному ринку зернових культур.

Предметом дослідження є система напрямків, інструментів та механізмів посилення конкурентних переваг українських виробників пшениці на міжнародних ринках.

Інформаційною базою кваліфікаційної роботи є інформація Міністерства економіки України, спеціалізована вітчизняна періодика, міжнародні науково-виробничі журнали, зокрема «Економіка АПК», аналітичні матеріали наднаціональних організацій (ФАО, СОТ), офіційні статистичні звіти Державної служби статистики України, наукові публікації вітчизняних та зарубіжних вчених, звітні матеріали статистичної та фінансової звітності вітчизняних агровиробників, дані та оцінки незалежних експертів, результати власних експертних оцінок, досліджень та розрахунків.

Практичне значення одержаних результатів полягає у можливості використання обґрунтованих напрямів, механізмів і рекомендацій для посилення експортного потенціалу українських підприємств зернової галузі та оптимізації товарної та географічної структури зарубіжних поставок зернових культур на міжнародні ринки.

Структура та обсяг дослідження. Кваліфікаційна робота складається із вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг кваліфікаційної роботи становить 66 сторінок основного тексту. У тексті роботи розміщено 13 рисунків, 6 таблиць та 2 додатків на 5 сторінках, список використаних джерел складається із 111 найменувань на 12 сторінках.

РОЗДІЛ І ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ ЕКСПОРТНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВІТЧИЗНЯНИХ ЕКСПОРТЕРІВ ЗЕРНА

1.1. Фактори розвитку українського експорту зерна в умовах глобальних викликів сьогодення

Зерновий сектор України є стратегічним та експортоорієнтованим, за своїми потенційними обсягами може вплинути на світову продовольчу безпеку. Коливання частки світового виробництва зерна викликають напруженість не лише в аграрному секторі, а й у соціальній сфері, що потребує постійного моніторингу динаміки зміни обсягів та аналізу тенденцій розвитку ринку пшениці окремими країнами-виробниками [4, с.17]. Проблема експорту пшениці Україною привернула увагу багатьох вітчизняних вчених і в даний час представлена в широкому спектрі їх робіт. Дослідження проводились з метою систематичного аналізу ринку пшениці та її торгових партнерів, сільськогосподарських виробників, особливо засобів виробництва для підвищення ефективності виробництва пшениці. Йдеться передусім про праці Кваші С. М., Голомші Н. Є., Дзядикевич О. Я., Чорного В. М., Карасьова Н. А., Онегіна В. М., Осташко Т. О., Патики Н. І. та інших. У той же час існує безліч проблем, і відповідно, завдання щодо поліпшення експорту української пшениці необхідні для вирішення проблеми ефективності експорту пшениці не тільки для експортерів, але і для вітчизняних виробників в кількісному (збільшення обсягу експорту) і якісному аспектах (підвищення якості зерна). З огляду на це, вивчення різних аспектів торгівлі українською зерновою групою на світовому сільськогосподарському ринку є актуальним.

Голомша Н. Е. [22, с. 52], ґрунтуючись на узагальненні різних підходів, приходить до висновку, що конкурентоспроможність – це узагальнена характеристика здатності вітчизняних експортерів ефективно здійснювати експортні операції на внутрішньому або зовнішньому ринках в ситуаціях, коли потенціал конкурентоспроможності зростає. На конкурентоспроможність вітчизняних експортерів зерна впливає ряд факторів зовнішнього і внутрішнього середовища (рис. 1.1).

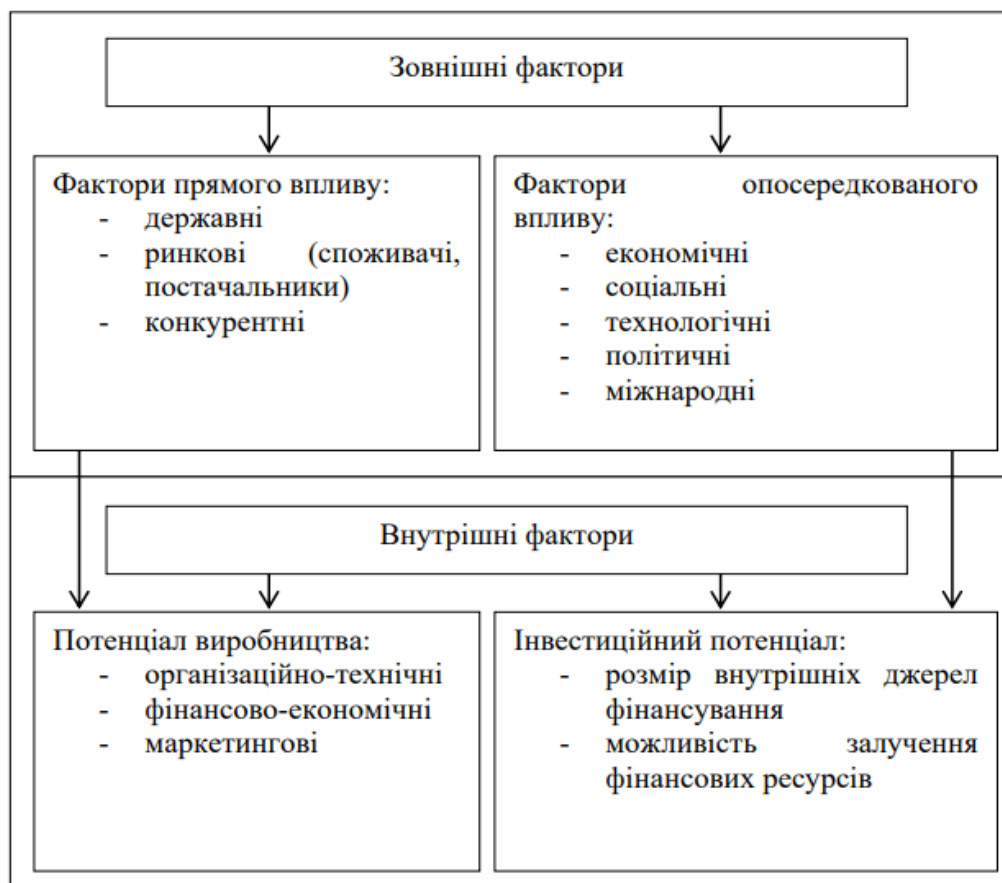

Рис. 1.1. Факторна модель конкурентоспроможності експортерів зерна
За: [98, с. 112]

Крім того, конкурентоспроможність експортерів зерна залежить від 5 факторів: потенційних конкурентів, замінників, постачальників сировини, покупців продукції та галузевої специфіки [4, с. 87]. Ці фактори визначають потенціал прибутковості галузі (рис. 1.2).

У цій моделі, виявлення слабких і сильних сторін кожного експортера, демонструє стратегічний аналіз змін, які мають позитивний ефект, і забезпечує значний вплив на потенційні можливості постачати пшеницю експортерам, отримання переваг на зовнішніх ринках передбачає володіння конкурентною перевагою на внутрішньому ринку, а також ефективне використання всіх можливостей і ресурсів. Таким чином, конкурентна перевага полягає в здатності адаптуватися до мінливих умов з певним рівнем стабільності та ефективності. Це відносна категорія, що характеризується здатністю ефективно розміщувати експортерів на міжнародному ринку в умовах конкуренції. Отже,

конкурентоспроможність – це здатність демонструвати силу і концентрувати зусилля в областях, яка сприятиме зайняти лідируючі позиції на внутрішньому і зовнішньому ринках. Стосовно до закордонних ринків ми говоримо про міжнародну конкурентоспроможність [6, с.91].

Рис. 1.2. Модель факторного впливу на конкуренцію на ринку зерна конкурентних сил (за М. Портером)

Побудовано на основі: [108, с. 89]

Карасьова Н. А. [44, с. 124] у науковій дослідницькій роботі зазначає, що природний потенціал виробництва зерна в нашій країні є одним з кращих в світі, але він поки використовується не в повній мірі, якщо виходити з поточної реальності, то майбутній обсяг експорту зерна залежить головним чином від загальної врожайності і в кінцевому рахунку визначається економічним потенціалом пшеничного комплексу. В Україні виробництво пшениці на 1 гектар орних земель значно менше, ніж у країнах з такою ж родючістю ґрунтів або в країнах, де воно гірше. Тобто резерви для збільшення виробництва в Україні значні.

Важливим елементом підвищення ефективності експортної діяльності

виробників пшениці є підвищення рівня їх конкурентоспроможності, головним чином з точки зору якості. У сучасних умовах, в умовах конкуренції на ринку збуту, продукція більш високої якості набагато цінніше і користується набагато більшим попитом, тому найбільшу перевагу отримують ті, які пропонують більш високу якість, а не ті, які пропонують більш низькі ціни.

Партика Н. І. [65, с.121] зазначає, що в Україні генетичні можливості сорту потенційно дозволяють отримувати врожай з вмістом білка в межах 16-19%. Однак в силу різних причин, таких як несприятливі природно-кліматичні умови (посуха в останні роки), висока вартість придбання мінеральних добрив, нестача ґрунтових пестицидів, сьогоднішні ціни на зернові культури, це є основною причиною зниження цін на пшеницю в Україні і призводить до зниження цін на зерно в Україні, а також знижує рентабельність зернової галузі.

Голомша Н. Е. [22, с. 97] визначає одним з важливих ефективних параметрів, що характеризують рівень конкурентоспроможності країни на міжнародному сільськогосподарському ринку, є обсяг продажів продукції, її собівартість і ринок збуту, отже, слід інтерпретувати обсяг імпорту продукції конкретної країни як ємність ринку, що характеризує "гравітацію" країни і здатність "залучати" торгових партнерів.

Поточна ситуація на ринку пшениці, її тенденції та перспективи описані в роботах Голомші Н.Е. [22, с. 56]. Сьогодні на світовому ринку пшениці домінують країни Чорноморського регіону, які постачають у світ зерно за конкурентоспроможними цінами. Завдяки зростанню виробництва пшениці в Україні та РФ (це основні гравці ринку в цьому сегменті), на Чорноморський регіон припадає близько 35% світового експорту цієї культури. Така ситуація свідчить про наявність певних конкурентних переваг, в основному пов'язаних з потенціалом отримання більш доступних ресурсів (дешева робоча сила, високий рівень природної родючості ґрунтів, кліматичні умови).

Конкурентна перевага вітчизняної зернової продукції формується досить суперечливими і нестабільними факторами, серед яких варто виділити ємність

зовнішнього ринку, тобто для України як і раніше доступні країни з низькими бар'єрами для входу. Зрозуміло, що розширення можливостей для вітчизняних фермерів залежить не тільки від вдосконалення технологій та обладнання, а й від хороших погодних умов (їх відсутність призвела до зниження виробництва в довоєнних 2019 і 2021 роках). Ефективні механізми підтримки і регулювання економічного середовища (податкова система, вигідне кредитування, стабільність валютних котирувань) також розширюють можливості українських експортерів. Також варто відзначити значне зростання вартості енергоносіїв, які є не тільки основою сільськогосподарського виробництва, а й формують ціну на виробничі ресурси. Це може призвести до кризової ситуації на ринку мінеральних добрив у поточному році, тому існує загроза дотримання оптимальних технічних параметрів вирощування зерна. На жаль, більшість економічних факторів не дозволяють говорити про позитивні умови для ведення сільськогосподарських робіт, особливо для малих і середніх підприємств. Інші товаровиробники, які мають прямий доступ до закордонних ринків, користуються найкращими можливостями для забезпечення високого рівня прибутковості.

Чорний В. М. [94, с. 8], незважаючи на існуючі позитивні фактори в розвитку ринку пшениці, існують серйозні перешкоди для подальшого зростання виробництва та експорту, серед яких:

1) основною перешкодою для збільшення експорту зерна є логістична інфраструктура. Зокрема, можна назвати таку існуючу проблему зернової інфраструктури, яка може загрожувати економічній безпеці українських експортерів, як погіршення логістичних можливостей внаслідок військових загроз та пошкодження ємностей для зберігання зерна (елеваторів, складів). Через недостатню забезпеченість елеваторів лабораторіями контролю якості якість зернових не може контролюватися під час зберігання. Затримка вантажу через брак залізничних вагонів і неналежних технічних умов, висока вартість транспортних послуг, низький потенціал портових споруд є теж чинниками, що знижує конкурентоспроможність експортерів. Особливу увагу слід приділити

ризикую недостатньої пропускної здатності всіх видів транспорту, беручи до уваги можливість зростання виробництва та експорту зерна. Згідно з іншим дослідженням, до 2030 року обсяг експорту зерна повинен перевищити 61 млн тонн, а це означає, що пропускна здатність української системи зернової логістики до цього періоду повинна збільшитися.

2) Неприятливі умови кредитування сільськогосподарських операцій, які в даний час існують в Україні, стримують зростання виробництва зерна.

3) Також можливо збільшити потенціал зернового ринку за рахунок впровадження виробництва пшениці більш високої якості. Слід зазначити, що в структурі української пшениці, що експортується на світовий ринок, переважають фуражні сорти. В середньому в період з 1995 по 2010 рік в загальній структурі поставок пшениці на світовий товарний ринок сегменти низької і середньої якості займали 50%, а через кілька років досягли 75-88% [11].

4) Державне регулювання, економічна і політична нестабільність в країні також є проблемним питанням. Розвиток вітчизняного аграрного бізнесу потребує державної підтримки, ефективної грошово-кредитної політики, сприятливого податкового та митного регулювання.

Отже, основними сприятливими факторами для виходу вітчизняних підприємств на світовий зерновий ринок стали сприятливі кліматичні умови, вдале географічне положення, низькі ціни на зерно, збільшений світовий попит на зерно і формування агрохолдингів. В результаті виникає безліч внутрішніх і зовнішніх проблем, які ускладнюють українським компаніям вихід на світовий ринок зерна і його обслуговування у воєнний час. Зокрема, необхідно звернути увагу на проблему недостатньої пропускної здатності логістичної системи. Обмеження на зернові коридори з боку країни-агресора, зберігання зерна (кількість елеваторів), транспортування зерна (залізничних вагонів дуже мало в умовах перекриття морського шляху), портові споруди, які масово зазнавали пошкоджень внаслідок ворожого бомбардування. Також перешкодами для подальшого розвитку експортного потенціалу є такі проблеми, як

недосконалість державного регулювання, несприятливі умови кредитування та закредитованості бізнесу.

1.2. Особливості формування середовища конкуренції на світовому ринку зерна

Аналіз конкурентного середовища на світовому зерновому ринку включає в себе виявлення динамічних змін основних показників, що регулюють функціонування зернового ринку: виробництво, пропозиція, споживання, торгівля, ціни, запаси і т.д., а ситуація на ринку визначається його розмірами і темпами зростання. Зростаючий ринок буде стимулювати новачків і отримувати вигоду від існуючих конкурентів. Коли ринок зростає або падає, ситуація на ринку стає ще більш серйозною. Конкуруючі країни борються за скорочення попиту. Кон'юнктура зернового ринку показує, як співвідносяться попит і пропозиція, зміни цін і запасів, портфелі замовлень по галузях та інші економічні фактори. Такі параметри можуть бути використані для мікроекономічного аналізу ситуації на світовому ринку зерна:

- показники пропозиції, включаючи світове виробництво і частку кожної країни;
- виробничий потенціал та сировина;
- обсяг інвестицій;
- динаміка експорту та імпорту;
- розподіл по ринках збуту;
- концентрація виробників;
- типи ринків збуту;
- цінові показники, що відображають поточний рівень споживання зернових продуктів і структуру ринку.

Чернюк Л. Г. [93, с. 22] приходять до висновку, що світовий ринок зерна в деякому сенсі відрізняється від інших ринків, а саме:

- 1) він є найбільш точним з точки зору конкуренції та прогнозування;
- 2) ринок має вирішальне значення практично у всьому світі;

3) на ринку існує тривалий термін зберігання і транспортування.

Структура світового ринку зерна представлена на рис. 1.3. Водночас світова ситуація з посівом озимої пшениці під урожай 2024 р. характеризувалася наступними особливостями [107]:

- Скорочення посівних площ озимої пшениці в ЄС через збільшення посівів озимих овочевих культур;
- Низький рівень вологості ґрунту під час посівної кампанії в Україні;
- Невеликі опади на Близькому Сході на початку сезону;
- Оптимістичні прогнози ФАО щодо виробництва пшениці в далекосхідних країнах, а також в Індії, щодо програм державної підтримки та цін, привабливих для фермерів.

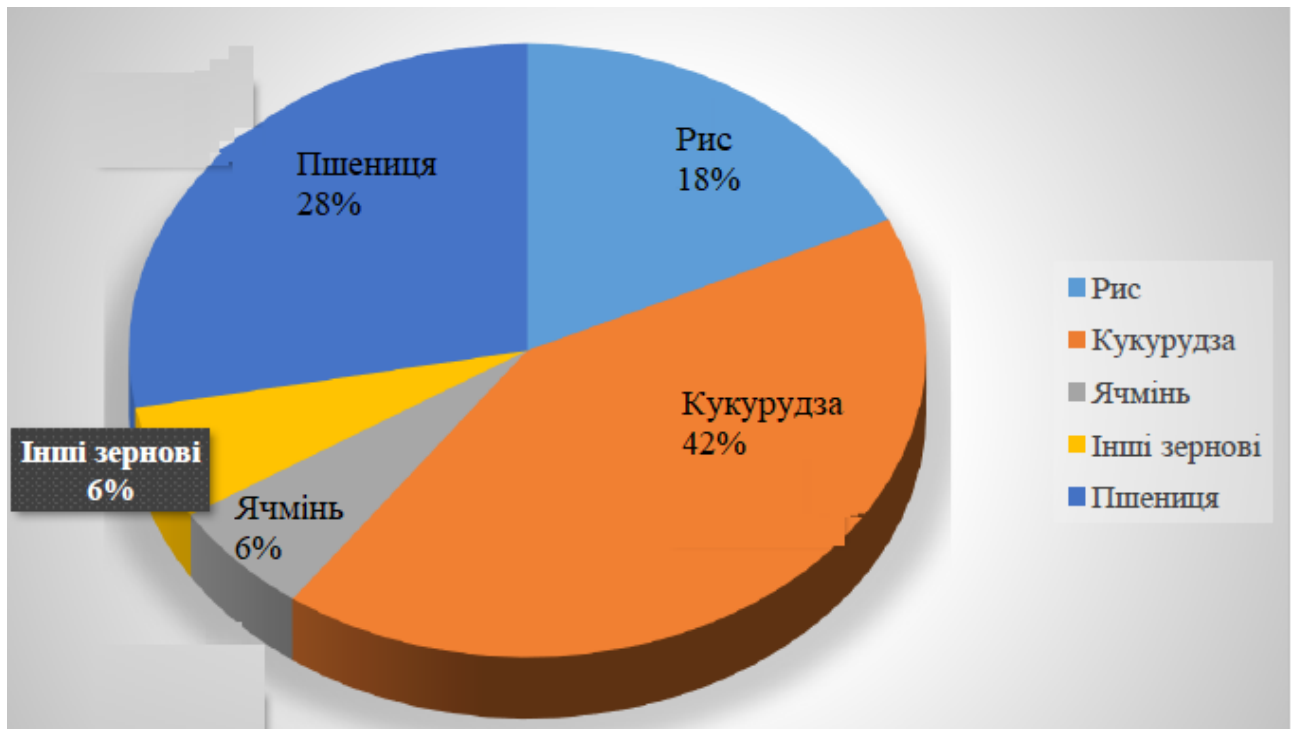

Рис. 1.3. Структура світового ринку зерна у 2023-2024 маркетинговому році

За: побудовано на основі [101]

Важливим фактором формування конкурентного середовища на світовому ринку зерна є його ціна. Спочатку 2023 р. світові ціни на пшеницю неухильно знижуються. Після першого шоку, спричиненого вторгненням РФ в Україну у 2022 р., в умовах нестабільності світові ціни на пшеницю неухильно

падають. З 2023 р. по теперішній час світові ціни на пшеницю впали в середньому на 1,77 дол. США за тону (рис. 1.4).

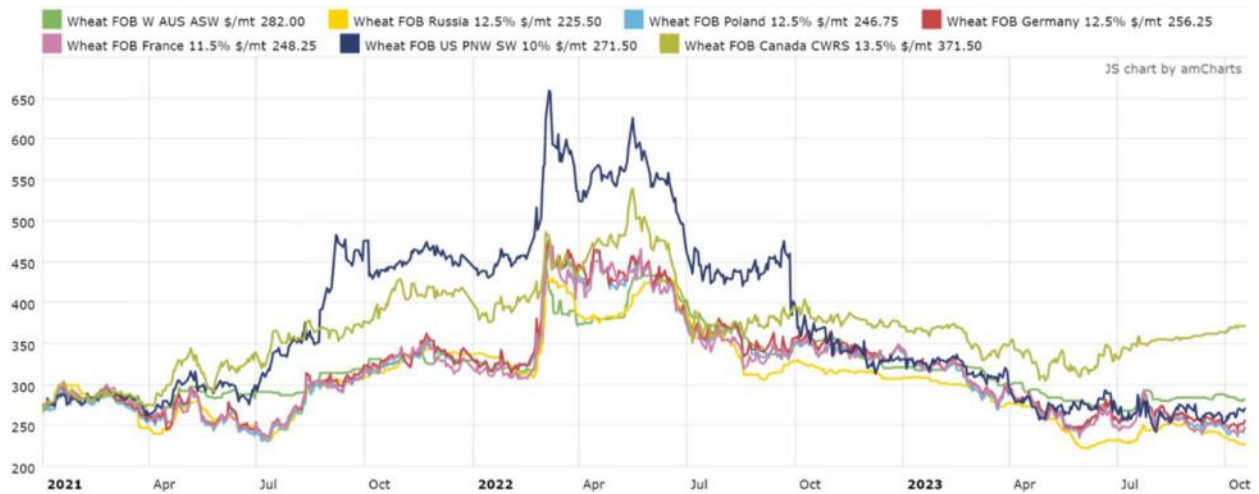

Рис. 1.4. Динаміка світових цін на пшеницю у 2021-2023 рр., дол. США
За: [101]

Аналізуючи світове виробництво [101], прогнозується, що світове виробництво пшениці в 2024 р. досягне рекордного рівня в 800,2 млн тонн, що на 10,4 млн тонн більше, ніж у попередньому році (рис. 1.5). Європейський союз в даний час прогнозується як найбільший виробник пшениці з показником в 1,5 млн т, який збільшився на 140,5 млн тонн завдяки хорошим умовам вирощування у Франції, Угорщині та Італії, в той час як Китай і Індія є 2-м і 3-м провідними виробниками. Прогнози виробництва в Китаї становили 14 000 млн тонн, в той час як в Індії – 350 млн тонн, без змін на рівні 11 350 млн тонн. На півдні України випали сприятливі весняні опади і підвищилася врожайність. Зростання світового виробництва сприяє збільшенню споживання, розширенню торгівлі та збільшенню кінцевих запасів (рис. 1.5).

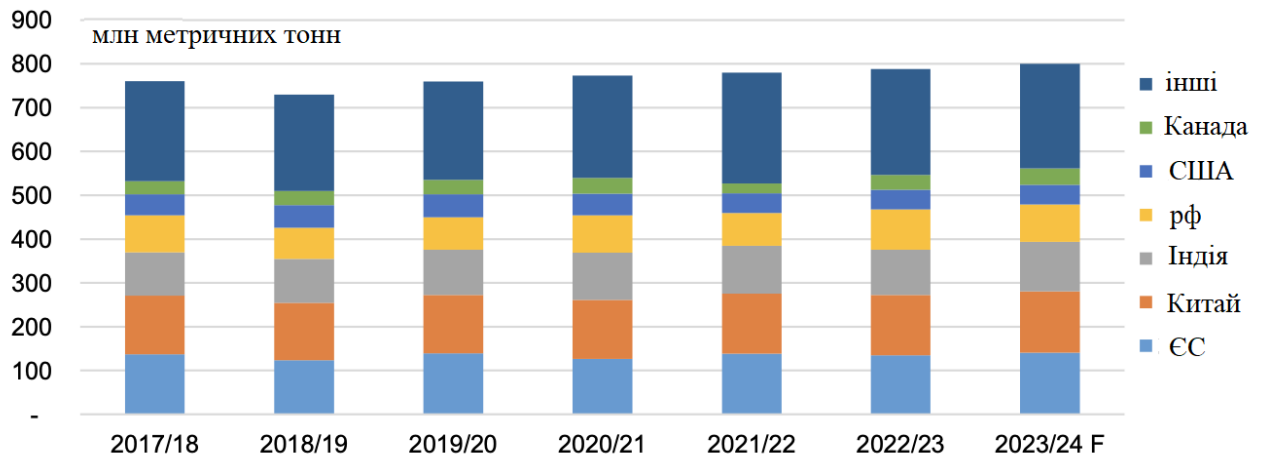

Рис. 1.5. Динаміка світового виробництва зернових у 2017-2024 рр.

За: [101]

У довгостроковій перспективі основними факторами зростання цін на світовому ринку зерна є:

1) зміна клімату: ефект Ла-Нінья, який відбувся в Аргентині та Бразилії восени 2020 року, негативно вплинув на врожайність зернових культур у Південній Америці. Так, за 9 місяців ціни на зерно різко зросли. До середини цього століття очікується підвищення середніх температур, зміна структури опадів, підвищення рівня моря, збільшення частоти та інтенсивності екстремальних погодних явищ, а також потенційне збільшення шкоди від шкідників та хвороб.

2) Китайський фактор: аналітики прогнозують, що Китай збільшить закупівлі зерна і посіде друге місце серед найбільших імпортерів зерна. За даними Міністерства сільського господарства США, імпорт пшениці в Китай в 2020-2021 маркетинговому році складе 540 млн тонн проти 1000 млн тонн в минулому році, а імпорт кукурудзи в Китай складе 760 млн тонн проти 2400 млн тонн в минулому році. Країна нарощує власне виробництво і планує збільшити закупівлі. Однак, враховуючи погіршення поточної епідеміологічної ситуації, імпорт пшениці може збільшитися ще більше, оскільки Китай традиційно збільшує запаси пшениці в періоди нестабільності. Після втрати половини поголів'я свиней кілька років тому Китай почав відновлювати поголів'я в 2020 році, збільшивши кількість кукурудзи, соєвих бобів і продуктів

їх переробки. Це призвело до значного збільшення імпорту в країну.

3) Посилення протекціоністської політики в кожній країні призвело до надмірного попиту на світовому ринку через введення експортних обмежень в деяких країнах через проблеми з продовольчою безпекою. У 2020-2012 роках багато країн змінили правила гри на ринках зерна і нафти. Спочатку влада низки країни оголосила про введення експортних квот, потім ввели тарифи, потім збільшили розмір експортних мит і, нарешті, оголосили, що з 2021 року буде діяти змінна тарифна ставка на експорт зерна. Така поведінка лідерів світового ринку пшениці і її експортерів привело гравців в замішання і посилило дестабілізацію зернового ринку. Такі дії мають забезпечити достатні запаси зерна для країн-експортерів у надзвичайних ситуаціях. Вони порушили традиційний ланцюжок поставок і викликали значне зростання котирувань ще до початку регулювання і навіть незабаром після публікації новин. В результаті ціни на ринку пшениці, на відміну від інших товарних ринків, зросли в середньому тільки в другій половині 2021-2023 рр. на 15%. Але для інших експортерів пшениці, в тому числі і для України, експортні обмеження в деяких країнах стали своєрідним "вікном можливостей". Така держава зіткнулася з подальшим підвищенням цін.

4) Поширення нової коронавірусної епідемії сильно вплинуло на світовий ринок пшениці. Загострення епідемії в деяких країнах призвело до відтермінування початку сільськогосподарських робіт. Це позначилося на посівах і врожайних площах, особливо в ЄС і США. Через введення карантинних заходів в деяких країнах і погіршення фінансового становища домашніх господарств і попит на фуражну пшеницю з боку тваринництва знизився.

5) Невизначеність щодо майбутнього врожаю озимих культур в основних країнах-виробниках Північної півкулі.

Таким чином, система факторів, що формують конкурентне середовище на світовому ринку зерна, представлена на рис. 1.6.

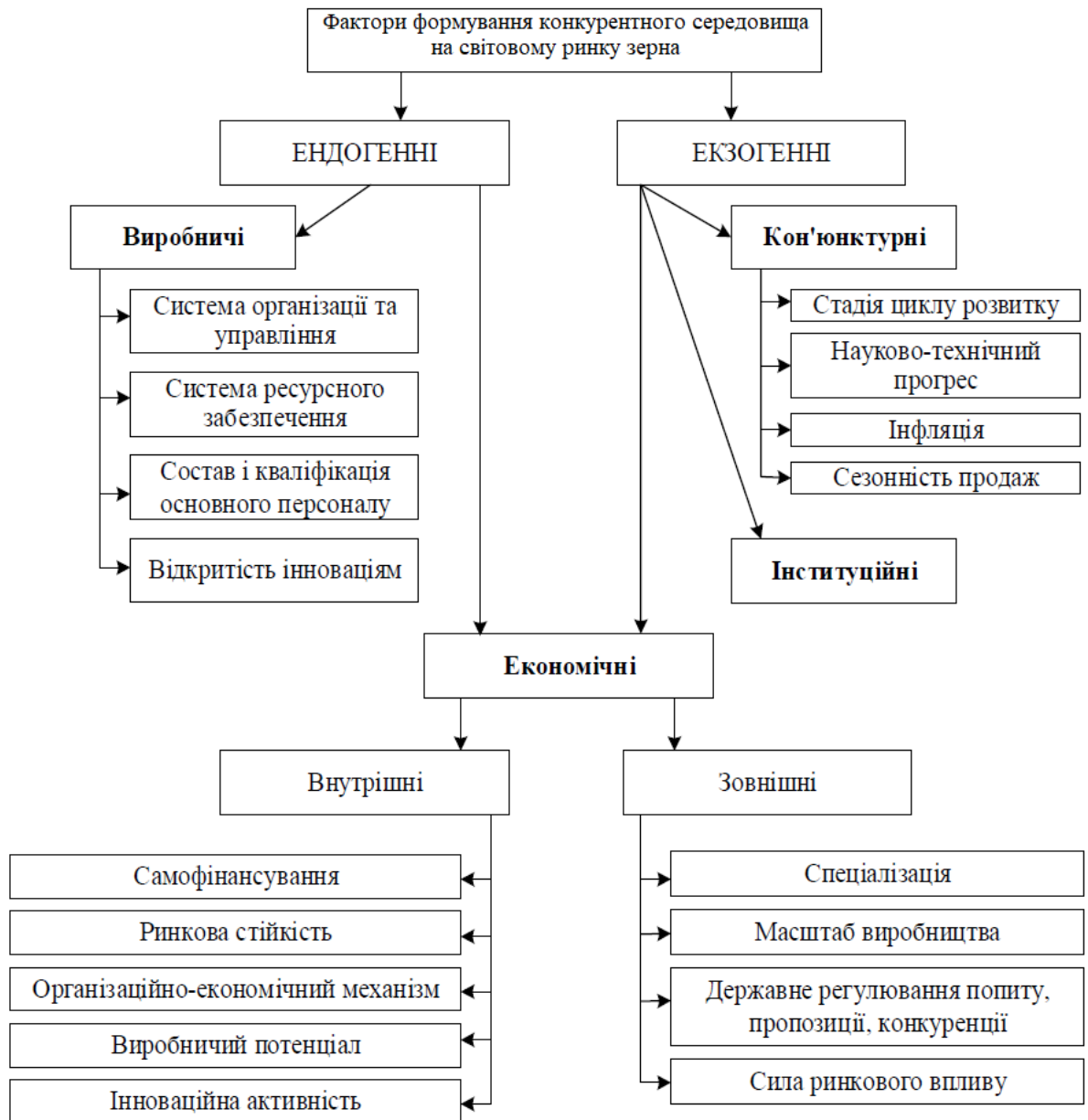

Рис. 1.6. Чинники формування конкурентного середовища на світовому ринку зерна

За: побудовано на основі [14; 16; 40; 75; 92]

Таким чином, аналіз стану зернового ринку у світі показує, що збільшення як попиту, так і пропозиції зерна є основною ознакою сучасного стану. Зростання населення в країнах, що розвиваються, особливо при високому відсотку імпорту зерна, відставанні від нормальної норми споживання в розрахунку на 1 відсоток населення і поступовому підвищенні купівельної спроможності, є причиною постійного зростання світового попиту. На зростання індексу цін впливає постійне скорочення стратегічних запасів

зерна, що посилює дисбаланс попиту і пропозиції на ринку. Розвиток подібних тенденцій пов'язаний з погіршенням природно-кліматичних умов та екологічної ситуації, які створюють загрозу виробничим потужностям зернової галузі. Проте, незалежно від того, що відбувається в світі, саме ринок зерна є важливим і динамічним, оскільки всі події, що відбуваються на цьому ринку, безпосередньо впливають на продовольчу безпеку конкретної країни і всієї світової економіки.

1.3. Міжнародний досвід підвищення конкурентоспроможності підприємств зернової галузі

У сучасних умовах сільгоспвиробники отримують стимул до розширення своїх посівних площ у зв'язку з підвищенням цін на зерно на світовому ринку. Аналіз глобальних показників виробництва, споживання, запасів і торгівлі дає підстави стверджувати, що весь зерновий сектор демонструє повністю адекватний рівень пропозиції зерна на ринку в 2023/2024 маркетинговому році. Однак посушливі умови в Південній Америці та Північній Африці, енергетична криза, можливість посилення експортного контролю та геополітична напруженість у світі є факторами, які можуть вплинути на світовий ринок зерна. Зокрема, у зв'язку з вторгненням РФ страхові компанії приділяють більше уваги ситуації в Азово-Чорноморському регіоні та підвищенню цін на страхування експортних товарів [41], у тому числі зерна, що знижує витрати трейдерів на закупівлю зернових культур в українських сільгоспвиробників.

Злакові, включаючи пшеницю, рис, кукурудзу і ячмінь, є невід'ємною складовою раціону харчування багатьох країн і регіонів [13; 99], а також традиційною основою кухні багатьох народів. З давніх часів склалася певна спеціалізація рослинницького комплексу на виробництві певних видів злаків під впливом як природних і кліматичних факторів, так і соціокультурних уподобань людей у різних куточках світу [4; 78]. З розвитком міжнародної торгівлі переваги природи і сільського господарства перетворилися на економічну спеціалізацію країни на світовому ринку як виробника, експортера і

споживача різних зернових культур [9; 23].

Сьогодні постачання майже половини світового виробництва зерна забезпечується в основному такими країнами: Китаю, Індії, Індонезії та країнами Азійсько-Тихоокеанського регіону (АТР), що розвиваються. У Китаї загальний урожай усіх видів зерна перевищує 61 000 мільйонів тонн, тоді як інші азійські країни збирають ще 77 000 тонн. У найбільших за чисельністю населення державах Азії зернові є найбільш важливим продуктом харчування для більшості жителів, як бідних, так і більш багатих громадян, які складають основу їх раціону. Значне виробництво зерна також має місце в Північній Америці (США і Канаді), а також в ЄС (Франція, Німеччина, Румунія, Польща, Іспанія). Частка інших регіонів у світовому виробництві зерна не перевищує 10% (рис. 1.7).

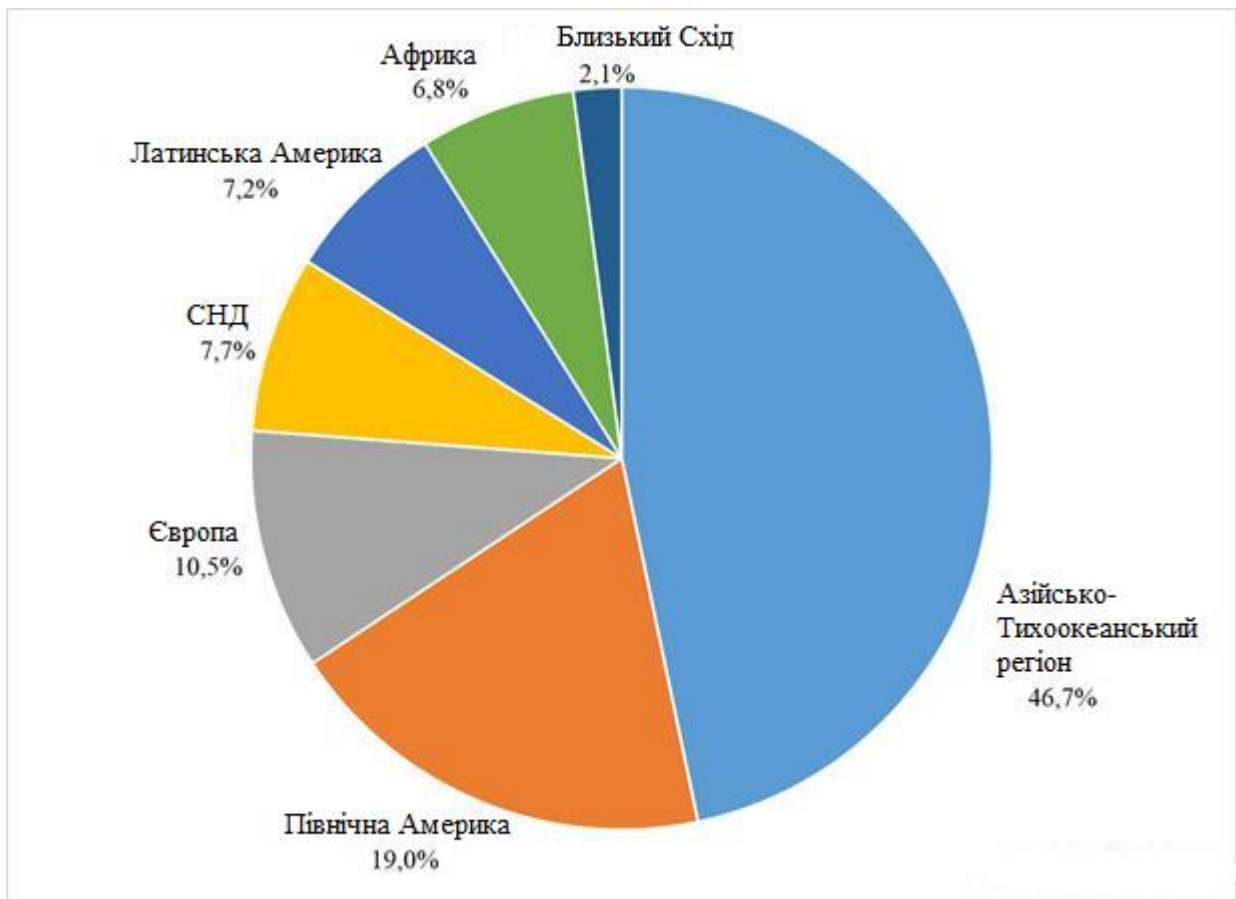

Рис. 1.7. Структура світового виробництва зернових у 2023 р.

За: [101]

Для більшості жителів європейських і північних країн найпоширенішим споживчим продуктом є пшениця. Однак пшениця не тільки займає лідируючі

позиції в світовому виробництві серед інших зернових культур, її вигідно виробляти не тільки на півночі, але і на півдні країн, що розвиваються. Серед регіонів світу Азіатсько-Тихоокеанський регіон є лідером за загальним урожаєм пшениці (38,9% світового виробництва, у 2023 році-28560 млн тонн).

На даний момент серед основних виробників зерна 20 країн, включаючи Польщу, Мексику, Туреччину, Австралію і Таїланд, на їх частку припадає від 29 826 471 до 36 280 383 тонн зерна. У 2023 році в топ-5 увійшли наступні країни [107]:

- Китай – 383679700 тонн.
- США – 319 810 449 тонн.
- Індія – 146 774 000 тонн.
- рф – 95079470 тонн.
- Індонезія – 82028630 тонн.

В цілому в світі налічується 102 країни-виробника зерна, які в цілому вирощують продукцію в обсязі 2 489 301 668 тонн. На жаль, міжнародні санкції, введені щодо агресорів рф, не торкнулися сільськогосподарської продукції та мінеральних добрив, тому терористична держава продовжує займати лідируючі позиції з виробництва та експорту пшениці в світі.

Сьогодні понад 130 країн регулярно імпортують зерно. Серед покупців – Іран, Туреччина, Китай, Саудівська Аравія і Єгипет. Найбільші експортери змогли задовольнити свої потреби, тобто [107]:

1) Сполучені Штати, поряд з рф, є абсолютним лідером. Але посилення конкуренції з росією і збільшення поставок продовольства з Аргентини і Бразилії похитнули позиції США. Водночас зусилля уряду не змогли змінити ситуацію. До цього додалися торговельні конфлікти з Китаєм і підвищення тарифів на зерно. У 2022 р. обсяг поставок досяг 2600 мільйонів тонн. Сюди входять такі сорти, як тверда червона озима та яра біла пшениця.

2) Канада. Незважаючи на 6-е місце за обсягом зібраного врожаю, Канада входить в трійку найбільших експортерів. У 2023 році вона поставила 2500 мільйонів тонн зерна із Заходу та Сходу. Причиною скорочення поставок стала

холодна зима і спекотне, сухе літо з меншою кількістю опадів.

3) Франція. Ця країна вже кілька років поспіль стабільно входить до п'ятірки найбільших постачальників. У 2023 р. обсяг виробництва досяг 1900 мільйонів тонн, але в 2014 році він становив лише 1400 мільйонів тонн. Але Франція також зіткнулася з низкою проблем, включаючи погану погоду, труднощі з постачанням добрив і зростання цін на паливо та енергоносії. Серед споживачів французької пшениці – Нідерланди, Алжир, Бельгія, Італія та Іспанія. В цілому зернова продукція імпортується в 80 країн світу.

4) Україна. На частку сільськогосподарського виробництва припадає до 22% національного доходу країни. Експортні доходи засновані на вирощуванні озимої пшениці, ячменю, кукурудзи та жита. У довоєнному 2021 р. Україна поставила 1 400 млн тонн зернової продукції в Єгипет, Алжир і Туреччину. У 2022-2023 роках через блокаду портів російською федерацією виникли великі труднощі із забезпеченням експортних поставок. У 2023 році ситуація покращилася завдяки формуванню так званого морського зернового коридору.

Сьогодні на світовому ринку зернових лідерство належить таким компаніям [105]:

1) Adescoagro. Компанія базується в Південній Америці і, як правило, має великі виробничі потужності, починаючи з виробництва продуктів харчування, біосировини та електроенергії.

2) Adler Seeds. Основна діяльність компанії пов'язана з виробництвом і продажем продукції з насіння. Штаб-квартира компанії знаходиться в штаті Індіана (США).

3) Agria Corporation. Вона також розташована в США. Основними напрямками діяльності є виробництво насіння, зернових і тваринництво.

Крім того, найбільшими постачальниками є сільськогосподарська асоціація AgriSA з Південної Африки, дистриб'ютор Agrium з Канади, кооператив виробників пшениці Alberta Wheat Pool і продовольча корпорація Archer Daniels Midland food corporation.

Проаналізуємо більш детально ситуацію з зерновими культурами в

найбільших країнах-експортерах. Виробництво зерна в США, за даними FAO, збільшиться на 4,3% до 451,9 млн тонн, проте прогноз виробництва зерна в звіті Міністерства сільського господарства США за березень цього року істотно знижений – до 446,3 млн тонн. У зв'язку з цим експорт пшениці в поточному маркетинговому році скоротиться на 13,9% і залишиться на рівні 23 млн тонн. Поставки кукурудзи також скоротяться на 11% до 61 млн тонн. Передбачається, що експорт з України, Аргентини та Бразилії цього року знизить попит на американську кукурудзу, яка трохи дорожча за своїх конкурентів. Це означає, що попит на американську кукурудзу з боку американських виробників паливного етанолу постійно зростає [101].

Необхідно відзначити високий рівень конкурентоспроможності американських компаній в різних куточках світу. Зокрема, зернова компанія CHS South America дуже успішна на латиноамериканському ринку. CHS виробляє зерно та постачає добрива у всі основні сільськогосподарські регіони, штаб-квартира знаходиться в Сан-Паулу, а філії – по всій Бразилії. Товари перевозяться через основні порти регіону. Основними напрямками роботи є наступні [111]:

- Закупівля імпортованих добрив і створення спеціальної суміші добрив для місцевих фермерів;
- Експорт зерна здійснюється через спільне підприємство TCN, що належить компанії. Транспортування зерна здійснюється через основні експортні коридори, такі як Сантос і Паранагуа, а також через термінальний доступ до порту Ітака в Сан-Луїсі;
- Співпраця з компанією Andali, розташованою в Лондонополісі (Бразилія) і відповідає за імпорт, зберігання і змішування добрив;
- Компанія CHS відкрила перевалочний комплекс в Маріалві (Бразилія), щоб забезпечити щорічні поставки кукурудзи і соєвих бобів клієнтам. Це додає ще одну важливу ланку до глобального ланцюга поставок компанії.

З 2023 по 2024 рік виробництво зерна в ЄС збільшилося на 3,8% до 294,30 млн тонн. Це майже відповідає даним ЄС, які складають 2 мільярди 9100

мільйонів тонн. Проте, Європейський союз оцінює експорт пшениці в 3300 млн тонн, що означає збільшення на 16,2%. Експорт кукурудзи зріс на 36,1% до 5 млн тонн, в той час як експорт ячменю знизився на 5% до 9,5 млн тонн. Таким чином, ЄС планує закупити близько 1450 мільйонів тонн зерна, включаючи 350 мільйонів тонн кукурудзи, 100 мільйонів тонн пшениці і 1940 мільйонів тонн ячменю, для забезпечення внутрішніх потреб [103].

Урожайність зернових в Австралії зросла всього на 0,4% в порівнянні з попереднім роком. На тлі невеликого зниження виробництва пшениці і збільшення виробництва кормових культур (сорго, ячменю і вівса), з одного боку, поставки цих зернових за кордон збільшилися приблизно на 32% – до 26 млн тонн і на 8,2% – до 10,5 млн тонн відповідно.

За розрахунками ФАО, загальний урожай зерна в Аргентині в 2023 р. збільшився на 7,5% і склав 9 060 млн тонн. Обсяг експорту пшениці збільшився до 14 млн тонн завдяки гарному врожаю, що на 45,9% більше, ніж у попередньому фінансовому році. Крім того, очікується, що експорт зерна (кукурудзи, ячменю і сорго) збільшиться на 16,2% і досягне 47,6 млн тонн. За оцінками ФАО, в 2023 році виробництво зерна в Бразилії скоротиться на 11% до 11 000 млн тонн. Прогнозується, що обсяг виробництва кукурудзи в Бразилії досягне 3100 млн тонн, що на 12,8% більше, ніж у попередньому році [101].

Повномасштабна війна в Україні справила значний вплив на стан конкурентного середовища на світовому ринку зерна. Згідно з прогнозами ФАО, виробництво зерна в Україні, як очікується, збільшиться до 2024 року на 26,6% до 8,180 млн тонн за рахунок значного збільшення виробництва пшениці, ячменю і кукурудзи. Згідно з підготовленими прогнозами Міністерства сільського господарства США, поставки пшениці з України збільшилися до 4 млн тонн, що на 35% більше в порівнянні із середнім обсягом експорту за останні 2420 років. Також очікується, що Україна отримає 33,5 млн тонн кукурудзи, що на 4% більше, ніж в середньому за останні 32,5 року. Якщо прогнози збудуться, Україна може посісти четверте місце з експорту пшениці і третє місце з експорту кукурудзи в світовому рейтингу списку експортерів

зерна. Крім ризиків для безпеки, в наступному сезоні (2023/2024 МР), швидше за все, будуть оцінюватися показники виробництва та експорту зернових культур. Так слабшають озимі культури і змінюються погодні умови в період вегетації сільськогосподарських культур, фермери скорочують використання мінеральних добрив через надмірно високі ціни в цьому році, українські експортери зерна зіткнулися з багатьма труднощами через обмеження на роботу зернових коридорів і закриття експорту в країни Східної Європи. На додаток до цієї ситуації, Аргентина повертається на світовий ринок з пшеницею та кукурудзою після поганого сезону. Крім того, в Бразилії прогнозуються рекордні врожаї кукурудзи, а також оптимістичні прогнози по врожайності зернових в Європі, за винятком країн Середземномор'я.

Таким чином, в цілому можна виділити наступні важливі аспекти:

1) Зростання населення буде як і раніше залишатися одним з основних факторів, що визначають світовий попит на сільськогосподарську продукцію, особливо на зернові культури.

2) Рекордний світовий рівень виробництва зерна у 2023/2024 маркетинговому році, створення умов для адекватного збуту рису, пшениці, фуражного зерна.

3) Розширення посівних площ фермерів у 2023-2024 роках є результатом зростання цін на зерно на світовому ринку, а високі світові ціни на енергоносії призведуть до збільшення частки зернових культур (в основному кукурудзи) у виробництві біопалива, що стане додатковим фактором, що сприяє зростанню цін на зерно на світовому ринку. висока ціна.

4) Паливо, електроенергія, добрива, Засоби захисту рослин та інші матеріально-технічні ресурси дорожчають через високі ціни на енергоресурси, які збільшують собівартість сільськогосподарського виробництва, що може призвести до зниження обсягів виробництва у 2022 році в деяких країнах, особливо в Україні.

5) Світовий зерновий ринок також страждає від кризи, викликаній вторгненням РФ. Це особливо помітно у зв'язку зі зростаючим інтересом

страхових компаній до ситуації в Азово-Чорноморському регіоні і збільшенням коштів, необхідних для гарантування експортних вантажів, особливо зерна.

б) Враховуючи попередні ризики, рекомендується зосередитися на підвищенні ефективності базової системи управління запасами зерна і продовольства для максимального збільшення пропозиції на внутрішньому ринку.

Висновки до розділу

1. На сьогоднішній день зернова галузь України – це складна інституціональна система. Вітчизняний зерновий ринок знаходився у стадії стрімкого зростання у довоєнний період. Розвиток ЗЕД зернової галузі України є пріоритетним завданням у відбудові конкурентоспроможної національної економіки. Будь-які намагання здійснення ефективних кроків у цьому напрямі неможливі без формування сучасного інституціонального середовища розвитку експортної діяльності. В умовах війни державі важко забезпечувати по відношенню до галузі цілеспрямованої стабільної регуляторної політики перспективного розвитку. Це проявляється через розвитку та регулювання аграрного ринку в ціноутворенні, інституціональні умови формування, інфраструктурній політиці, інформаційному забезпеченні, законотворенні, сприйнятті сучасних розробок вітчизняної аграрної науки тощо. Усе це накладає відповідний відбиток на розвиток зернового ринку і його зовнішньоекономічної діяльності.

2. В умовах війни суттєвим чинником посилення конкурентоспроможності вітчизняної зернової галузі повинне стати нарощування експортної діяльності. Ефективне міжнародне співробітництво зернової галузі України вимагає ведення постійного моніторингу вітчизняного та зарубіжного ринку. Це обумовлюється тим, що на динаміку, масштаби та ефективність ЗЕД вітчизняних суб'єктів АПК впливає діяльність як вітчизняне, так і зарубіжне зовнішнє середовище розвитку бізнесу. На макрорівні зерновим компаніям доцільно активізувати своє співробітництво із національними та міжнародними структурами у сфері підтримки ЗЕД. Пріоритетне місце у даних

процесах повинно належати взаємодії з інституціями Євросоюзу та відповідними галузевими підрозділами СОТ.

3. Сучасні виклики вимагають вивчення провідного зарубіжного досвіду посилення конкурентоспроможності підприємств аграрної сфери. Важливим є також наближення завдань щодо розвитку українського зернового виробництва до європейських стандартів. У цьому контексті вкрай важливо враховувати сучасні тенденції розвитку і конкурентної боротьби провідних зернових компаній світу, тренди реформування спільної аграрної політики ЄС (САП), що будуть актуалізувати новітні вимоги до зернової продукції, що постачається на європейські ринки. Так, серед пропозицій реформування САП доцільно виокремити: а) поступове скорочення інструментів і прямих виплат щодо регулювання ринку; б) скасування грошових виплат фермерам, що вирощують зернові культури, для підтримки їхніх доходів, натомість є доцільною концентрація ресурсів на розвиткові сільських територій інтенсивного характеру та сумісних з природними умовами видів виробництва зерна. У перспективі для вирівнювання конкурентного середовища важливим буде: а) повне скасування прямої допомоги; б) стимулювання споживання екологічних та здорових продуктів з зерна на території ЄС і за його межами; в) перенаправлення бюджету, призначеного на прямі виплати, на фінансування заходів щодо розвитку сільських територій та популяризацію якісної зернової продукції.

РОЗДІЛ II АНАЛІЗ КОНКУРЕНТНИХ ПЕРЕВАГ ВІТЧИЗНЯНИХ ПІДПРИЄМСТВ НА МІЖНАРОДНИХ РИНКАХ ЗЕРНА

2.1. Тенденції та сучасні особливості розвитку експортної діяльності підприємств вітчизняної зернової галузі

Зернове господарство відіграє важливу роль в аграрному секторі України, забезпечуючи стабільне постачання населення хлібом і хлібобулочними виробами, а також сировиною для промислової переробки. Виробництво, переробка та експорт зерна в Україні є важливим сектором зайнятості населення країни, що забезпечує значні грошові надходження до бюджету [46, С. 54]. Україна є одним з найбільших виробників зерна пшениці в Європі, збираючи 35-40 млн тонн на рік. Крім того, за останні 10 років країна стала найбільшим експортером зерна в регіоні. За останні 5 років Україна зміцнила свої позиції на міжнародному сільськогосподарському ринку і впевнено входить в топ-10 світових виробників пшениці.

Тенденції, що спостерігаються в даний час у виробництві зернових, безпосередньо пов'язані з двома важливими тенденціями. Перш за все, в період з 2013 по 2023 рр. спостерігалось скорочення посівних площ і частки зернових культур. Інша тенденція пов'язана зі значним збільшенням їх середньої врожайності, що в цілому компенсує можливе зниження виробництва через зменшення посівних площ.

Незважаючи на різні фактори, в тому числі негативний вплив природних факторів в певних місцях, можливо систематичне підвищення виробничих показників розвитку внутрішнього ринку пшениці. Так, у 2021 році, перед війною, було отримано безпрецедентний рекорд урожаю: понад 8 400 млн тонн зернових та зернобобових культур (особливо пшениці – 3 240 млн тонн) [83].

Межа потенціалу генетичних рослин оцінюється на рівні використання не менше 75% потужностей вирощування, що в ідеалі дає підстави вважати, що врожайність складе 125-130 млн тонн, з яких пшениці – близько 40 млн тонн. Як свідчить аналіз виробництва за останні роки, ці прогнози не є необґрунтованими (табл. 2.1).

Таблиця 2.1

Основні показники виробництва та експорту пшениці в Україні
у 2018-2022 рр.

Показники	2018	2019	2020	2021	2022
Зібрана площа, тис. га	6642	6718	7020	6847	7400
Урожайність, т/га	4,060	3,730	4,160	3,170	4,460
Валовий збір, млн. т	26,980	25,060	29,170	25,420	33,00
Експорт, млн т	20,00	15,530	20,570	16,660	26,00

За: [12]

Глобальна продовольча криза 2022 р. показує важливість українського аграрного сектору для подолання голоду в африканських країнах. Через повномасштабне військове вторгнення росії в Україну та блокаду українських експортних маршрутів світовий ринок втратив 10% пшениці та 15% кукурудзи. Дефіцит української сільськогосподарської продукції та проблеми на ринку азотних добрив майже подвоїли світові ціни на зерно (рис. 2.1).

Зростаючі ціни призвели до продовольчої кризи в країнах Африки, що залежать від імпорту. У загальному обсязі імпорту континенту на Україну припадає всього 3,5% (близько 90% з них припадає на зерно і рослинну олію), а імпорт становить близько 3,5 млрд з 100 млрд дол. США. А за даними [103], пшениця в Україні становила 37% від загального обсягу імпортованої пшениці до Єгипту, 50% – до Лівії, 32% – до Тунісу, 15% – до Марокко, де пшениця є основним джерелом щоденного харчування.

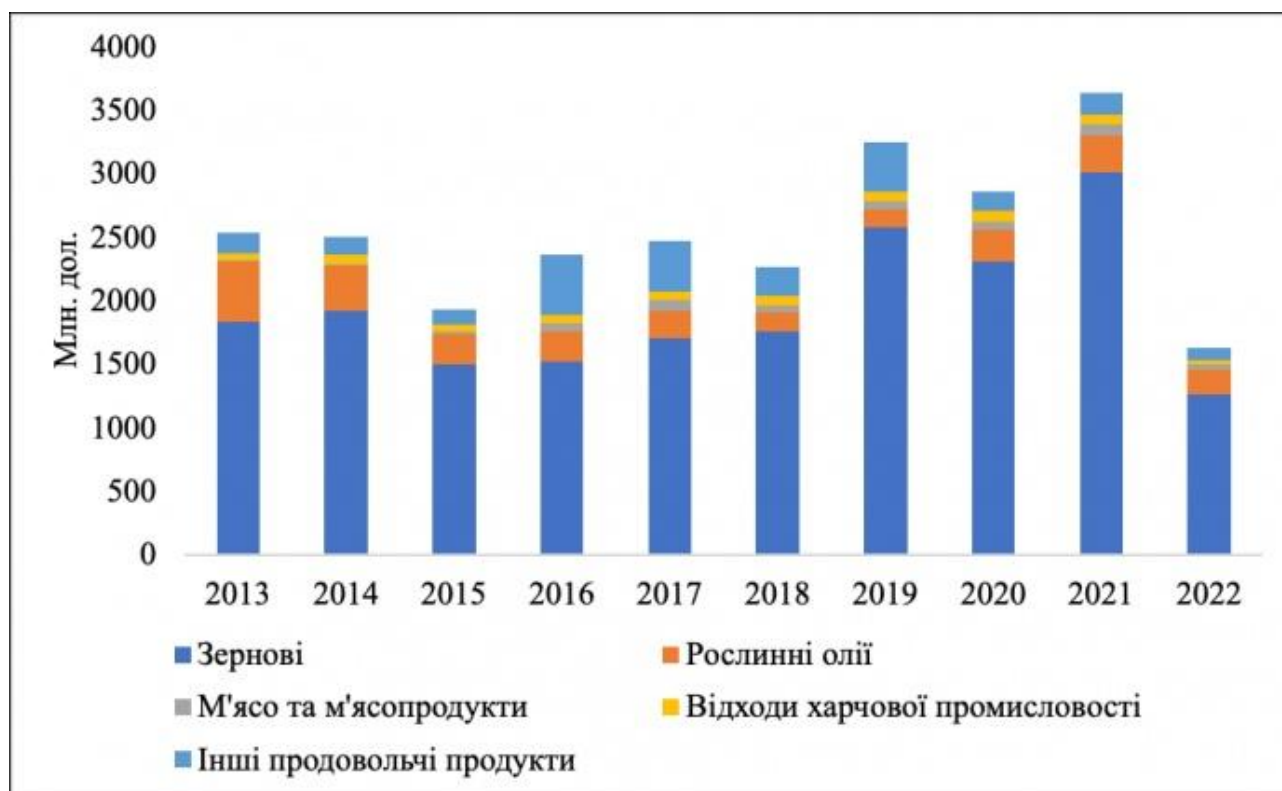

Рис. 2.1. Динаміка українського експорту зерна та інших продуктів АПК у 2013-2022 рр., млн дол. США

За: [11]

За останні 10 років експорт пшениці з України щорічно збільшувався, а з 2014 р. експорт пшениці значно збільшився, чому сприяла підписана Україною та ЄС асоціація щодо вільної торгівлі. Можна бачити, що експорт пшениці збільшився з 400 мільйонів тонн (2010 рік) до 2000 мільйонів тонн (2021 рік). Загалом експорт пшениці у 2020 році дещо скоротився через пандемію нової коронавірусної інфекції та зниження рівня цін на світовому ринку, але у 2021 році він знову почав зростати, і світовий попит на зерно значно збільшився.

Щорічна експортна вартість пшениці в 2010-2021 роках (додаток Б) не перевищувала 6 млрд дол. США (рис. 2.2).

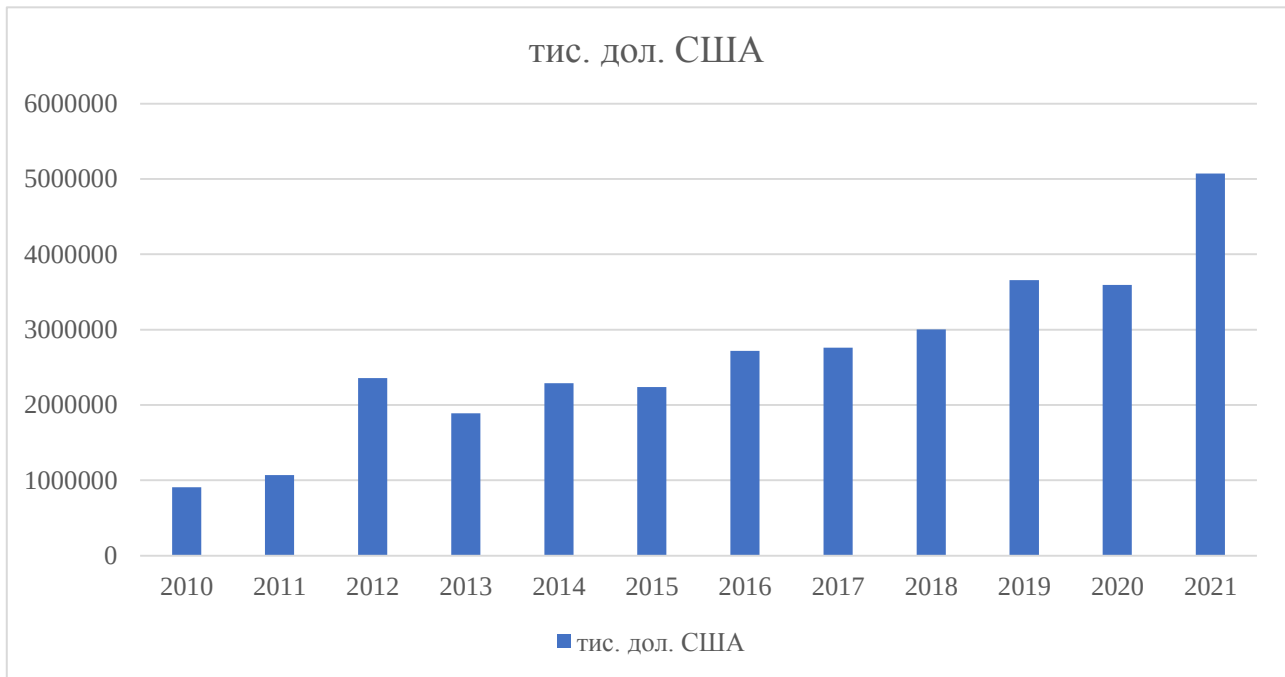

Рис. 2.2. Динаміка українського експорту пшениці (код товару 1001000000) у вартісному вираженні у довоєнні 2010-2021 рр., тис. дол. США
За: [11]

Таким чином, вітчизняне виробництво пшениці в Україні може покрити як зростаючий внутрішній, так і зовнішній попит. Крім того, вітчизняна пшениця не поступається за якістю закордонним аналогам з точки зору стандартів виробництва.

Російське військове вторгнення в Україну значно посилює невизначеність щодо умов попиту та пропозиції сільськогосподарської продукції в регіоні та в усьому світі. Що стосується України, то в 2022/23 МР виробництво пшениці оцінювалося в 2 150 млн тонн, обсяг експорту - в 1 000 млн тонн, а кінцевий залишок – в 601 млн тонн. Урожай пшениці 2022/23 МР в Україні був посіяний наприкінці 2021 року, але конфлікт не дозволить реалізувати цю можливість цього літа. Це, ймовірно, буде найнижчий урожай пшениці з 2012/13 року і найнижчий обсяг експорту з 2013/14 року (рис. 2.3).

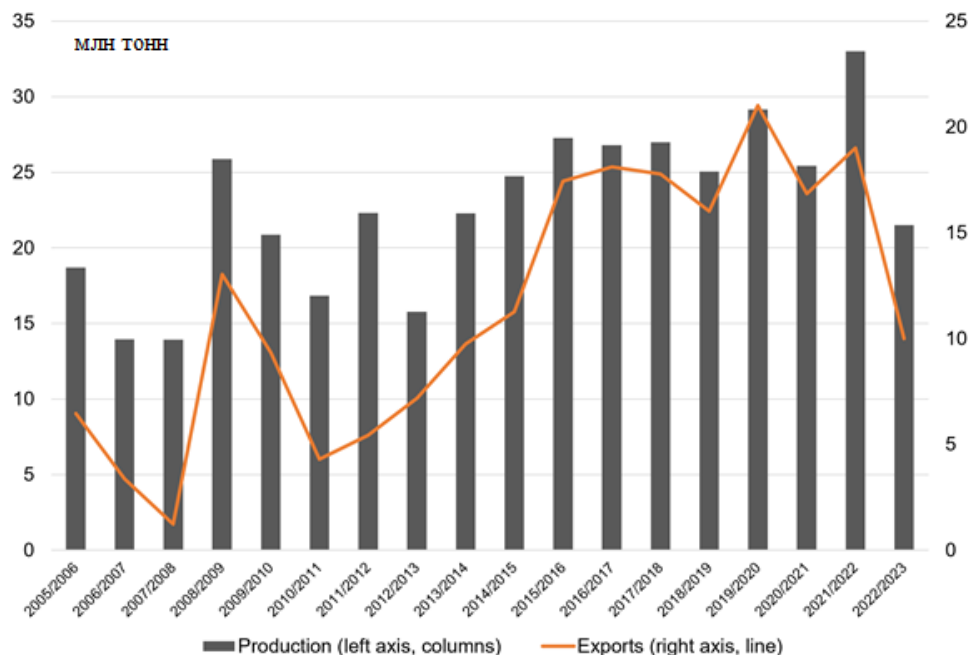

Рис. 2.3. Виробництво та експорт пшениці в Україні у 2005-2023 рр.

За: [107]

Ключовими напрямками експортних поставок українського зерна залишаються країни Азії, Близького Сходу і Північної Африки, у той час, коли країни Євросоюзу зменшують імпорту зернових з України (Додаток Б). Помітні частки у вітчизняному експорті пшениці припадають на Індонезію, Єгипет, Туреччину, Марокко та Пакистан (рис. 2.4).

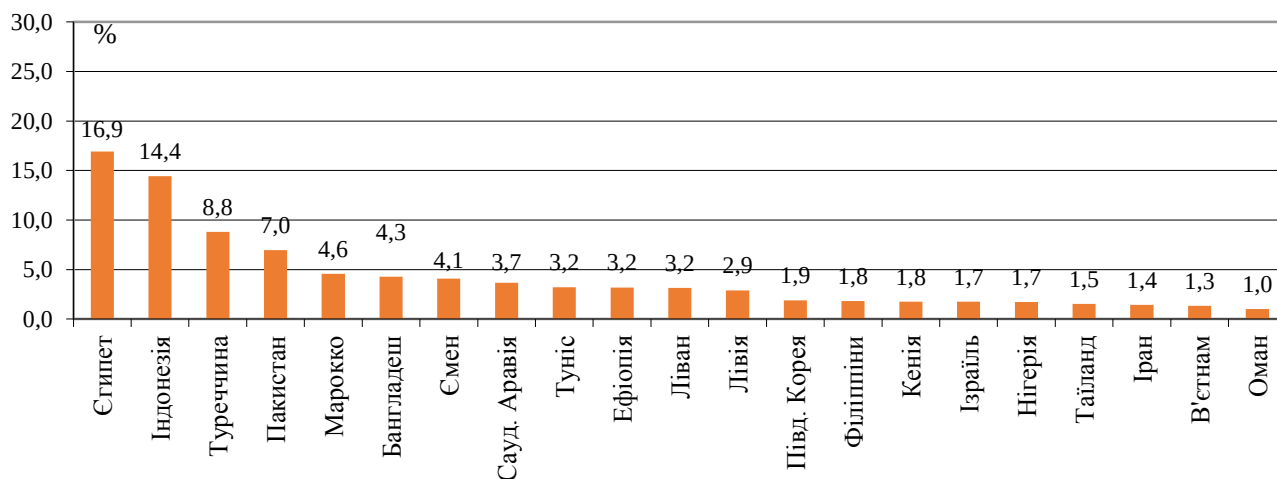

Рис. 2.4. Географічна структура українського експорту пшениці (код товару 1001000000) у 2023 р.

За: [11]

За 2023 рік українські підприємства зібрали 80 млн т зернових й олійних культур, що дозволило їм експортувати продукції АПК на 22 млрд дол. США [84]. Навіть в умовах повномасштабної війни Україна продовжує залишатися надійним експортером сільськогосподарської продукції і відіграє важливу роль у забезпеченні глобальної продовольчої безпеки. За прогнозами, фермери в 2024 році повинні будуть засіяти достатню кількість врожаїв не тільки для задоволення внутрішніх потреб українців, а й для експорту. Україна експортує 87% своєї сільськогосподарської продукції з Одеського порту. Для вирощування зернових та олійних культур доступно 2000 мільйонів гектарів землі. З них понад 1300 мільйонів гектарів зайняті ярими культурами і в даний час засіяні [85].

У 2023 році українські фермери експортували продукції на суму близько 22 млрд дол. США. Україна готова експортувати зерно в країни Африки та Азії. Загалом, у 2024 році планується посіяти достатню кількість зернових та олійних культур для внутрішніх потреб та експорту українців. Таким чином, Україна залишається в числі лідерів з експорту зернових і олійних культур.

Продаючи зерно на експорт за ціною близько 300 доларів за тонну, потреби вітчизняних переробників, ціни на продукцію яких обмежені купівельною спроможністю населення, частково покриваються за рахунок імпорту доступної сировини з країн з більш цивілізованими і стабільними зерновими ринками. Обмеження на експорт зерна здаються логічним заходом, але в цьому немає необхідності, оскільки проблема зростання цін не має нічого спільного з дефіцитом врожаю і, навпаки, в кілька разів перевищує внутрішній попит. Радикальні дії в питаннях державного регулювання та зміни в торговельній системі завдають шкоди репутації України як надійного партнера на міжнародному ринку зерна.

Підводячи підсумок, відзначимо, що ефективним способом вирішення проблеми глобального дефіциту продовольства є пряме партнерство між країнами в області розвитку сільського господарства і торгівлі продовольством. На відміну від гуманітарних програм, воно має великий потенціал для

масштабування, оскільки засноване на прямій економічній вигоді. Для України прямі партнерські відносини з країнами Африки мають особливе значення в контексті реалізації стратегій післявоєнного відновлення в сільськогосподарському секторі. Повномасштабна війна призвела до значних втрат українського сільського господарства, які в даний час оцінюються в 40,2 мільярда доларів; відновлення галузі має скласти 29,2 мільярда доларів. Враховуючи потенційну обмеженість бюджетів інституційної підтримки, ринковий спосіб відновлення галузі за рахунок прямих інвестицій має великий потенціал. Зміцнення співпраці між двома країнами призведе до розширення ринків збуту (особливо продукції з доданою вартістю), припливу інвестицій та обміну досвідом і технологіями.

2.2. Емпіричне оцінювання конкурентоспроможності підприємств зернової галузі

З метою проведення емпіричного дослідження співвідношення між світовим попитом на зерно й експортом України потрібно провести розрахунки індексів компліментарності (Trade Complementarity Index) на основі використання статистичних даних міжнародного видання «Trade Profile 2023» WTO [110] з використанням статистики зовнішньої торгівлі пшеницею у розрізі 115 країн світу за 2023 рік. У табл. 2.2 подані результати розрахунків за такою формулою (2.1):

$$TCI_{ij}^k = \frac{X_i^k / X_i}{M_w^k / M_w} \times \frac{M_j^k / M_j}{M_w^k / M_w}, \quad (2.1)$$

де X_i^k –експорт країною i -го товару k ; X_i –загальні обсяги експорту країни i ; M_i^k –імпорт країною j -го товару k ; M_j –загальні обсяги імпорту країни j ; M_w^k –світові обсяги імпорту товару k ; M_w –загальні обсяги світового імпорту.

Таблиця 2.2

Групування країн за рівнем комплементарності української зовнішньої торгівлі пшеницею у 2023 р.

№ групи	Рівень комплементарності	Країни та значення індексу TGI
I	Дуже високий (індекс $TGI_{ij}^k > 7,0$)	Бразилія (71,750), Панама (25,520), Мексика (23,850), ОАЕ (11,410), Таїланд (27,190), Республіка Корея (19,950), Аргентина (22,370), Австралія (26,110), Болівія (13,160), Південна Африка (36,580), Парагвай (20,510), Нігерія (476,960), Ефіопія (534,560), Німеччина (7,060), Туреччина (90,240), Австрія (12,810), Китай (10,280), Ізраїль (51,480), Малайзія (16,320), Бруней (36,850), Бельгія (19,840), Велика Британія (8,500), В'єтнам (38,060), Північна Македонія (16,780), Норвегія (9,410), Казахстан (49,040), Монголія (80,750), Чилі (42,420), Румунія (20,130), Мальта (8,470), Катар (113,250), Узбекистан (236,200), Еквадор (176,702), Японія (21,101), Нідерланди (15,950), Італія (37,570), Туніс (260,706), Саудівська Аравія (41,860), Ісландія (13,300), Марокко (249,027), Нова Зеландія (30,206), білорусь (11,240), Іспанія (25,075), Перу (110,307), Люксембург (15,077), Філіппіни (142,608), Шрі-Ланка (190,950), Колумбія (97,407), Індонезія (164,065), Уганда (63,009), Ботсвана (45,650), Грузія (84,103), Греція (40,190), Бахрейн (17,107), Киргизія (88,000), Хорватія (7,909), Пакистан (101,960), Кіпр (22,470), Гондурас (54,207), Португалія (33,360), Кенія (263,980), Кувейт (44,760), Нікарагуа (39,001), Вірменія (105,930), Таджикистан (574,630), Оман (134,501), Уругвай (801,056), Азербайджан (257,096), Гватемала (17,170), Боснія і Герцеговина (53,660), Бангладеш (243,006), Албанія (16,021), Мадагаскар (132,906), Ємен (1643,000), Алжир (646,570), Ірак (49,608), Йорданія (126,005), Латвія (56,060), Лівія (188,906), Лесото (16,980), Ангола (217,920), Домініка (7896,000), Чорногорія (7,780), Єгипет (268,055), Венесуела (253,103), Нігер (47,750), Іран (461,830), Сирія (14,078), Афганістан (239,901), Судан (558,390)
II	Високий (значення індексу TGI_{ij}^k від 5,0 до 7,0)	Ірландія (5,909)
III	Середній (значення індексу TGI_{ij}^k від 3,0 до 5,0)	Швейцарія (4,108), Угорщина (3,180), Польща (4,200), Болгарія (3,602), Данія (3,021), Литва (3,902),
IV	Низький (індекс $TGI_{ij}^k < 3,0$)	Сінгапур (1,404), Гонконг (0,030), Індія (0,390), Словаччина (0,540), Чехія (0,806), США (1,205), ЄС (2,910), Камбоджа (1,510), Канада (1,060), Сербія (0,320), Словенія (5,190), Фінляндія (0,306), Франція (1,130), рф (1,407), Швеція (0,90), Естонія (1,105), Молдова (1,370)

Джерело: розраховано автором на основі даних [83; 84; 102]

Результати розрахунків показують, що зовнішня торгівля України пшеницею має високий ступінь взаємодоповнюваності (індекс TGI становить 9,75%), оскільки в торгівлі з Єгиптом, країнами Африки (Судан, Єгипет, Нігер, Лесото, Лівія), Південної Азії (Афганістан) і Близького Сходу (Іран, Сирія, Ірак), Україна експортує значну кількість зерна в цю країну. Це показує, що

існує висока ймовірність компліментарних взаємодій. Україна, перш за все, може використовувати свої власні можливості для конкуренції з Нідерландами, які посідають третє місце за обсягом внутрішнього сільськогосподарського експорту.

Експорт зерна є важливим джерелом отримання доходу вітчизняними сільськогосподарськими підприємствами. Основними конкурентами України на світовому ринку зерна є США (частка ринку 22,6%), Бразилія (10,2%) та Аргентина (9,5%). Основними споживачами української пшениці були країни Азії (Китай, Ізраїль, Таїланд), Північної Африки (Єгипет, Туніс, Марокко) та ЄС (Іспанія, Нідерланди, Італія). Після повномасштабного вторгнення в Україну виникли проблеми з експортом зерна через логістичні проблеми, але вони були частково вирішені за рахунок формування зернових коридорів.

Сьогодні перед Україною стоїть завдання інтегрувати існуючі і розвивати нові конкурентні переваги, ґрунтуючись на сучасних тенденціях і передбачаючи дії своїх основних конкурентів, до числа яких відносяться рф і 28 країн ЄС.

Загалом результати аналізу конкурентної позиції України та її конкурентів на ринку пшениці за останній період подано в табл. 2.3.

Таблиця 2.3

Конкурентна карта світового ринку пшениці 2017-2023 рр.

Кількість країн в групі		Класифікація за розміром ринкової частки			
Перелік країн - конкурентів		1.Лідер	2.Сильна КП	3.Слабка КП	4.Аутсайдери
Класифікація за темпом зростання ринкової частки	1.Швидке покращення КП		1		
			Аргентина		
	2.Покращення КП	1	4		4
		ЄС	Канада, США, Україна		Казахстан
	3.Погіршення КП		1		7
			Австралія		Бразилія
	4.Швидке погіршення КП		рф		2

За: [12]

Можна побачити групу з найпотужніших 8-ми регіональних експортиєрів

на ринку пшениці. Частка ринку між значеннями за цей період ніколи не опускалася нижче 93%, а в середині 2011-2023 років збільшилася до 95,6%. Очевидно, що в контексті важливості конкурентоспроможності України на всьому ринку важливо брати до уваги експозицію з групи цих країн.

На решті ринків зернових продуктів необхідно проаналізувати спеціальну пропозицію та продаж пшениці. Все це відбулося відразу і стало важливою можливістю для розвитку великого сільськогосподарського експорту. Ринок сільськогосподарської продукції, зокрема зерна, є доволі конкурентним. Вперше в історії економіки немає необхідності в очевидній монополії.

У той же час національна конкурентоспроможність продуктів заснована на концепції конкурентоспроможних компаній чи галузей. Природно, що невелика частина продукції, давно представленої на експортному ринку, не має конкурентних переваг. У цьому контексті для аналізу конкурентоспроможності доцільно використовувати індекс RCA (Revealed Competitive Advantage).

Індекс RCA не є статичним показником. Грунтуючись на результатах аналізу, ми враховуємо географічні показники кращих конкурентів, щоб виявити тенденції в динаміці розвитку, сегментації міжнародної торгівлі зерном. Для цього проведемо розрахунок для одного виду зернових культур, на якому спеціалізуються українські експортери зерна, а саме зерно пшениці.

У процесі аналізу переваг експорту зерна пшениці з України важливо ретельно оцінити ефективність конкурентної переваги на ринках прилеглих регіонів та ефективність імпорتنих та експортних операцій. Важливо знайти найбільш ексклюзивні закордонні ринки для вітчизняного експорту зерна пшениці, а також конкурентоспроможні інструменти, щоб активно брати участь в бізнесі на зарубіжних ринках за допомогою способів поліпшення географічної структури експорту. Отже, оцінка конкурентних переваг здійснюється з використанням наступної формули Всесвітнього торгового центру ЮНКТАД/COT [19, с.139]:

$$RCA^t = \frac{1000}{(X_j^t + M_j^t)} \times \left[(X_{ij}^t - M_{ij}^t) - (X_j^t - M_j^t) \times \frac{(X_{ij}^t + M_{ij}^t)}{(X_j^t + M_j^t)} \right], \quad (2.5)$$

де X_{ij}^t –експорт товарів сектора (j) країни (i) до групи інших країн, взятих для аналізу;

M_{ij}^t –імпорт товарів сектора (j) країни (i) з групи інших країн, взятих для аналізу;

X_j^t –загальний експорт країни (i) до групи інших країн, взятих для аналізу;

M_{ij}^t –загальний імпорт країни (i) з групи інших країн, взятих для аналізу.

Дана методика розрахунків дає можливість виявити виявлену порівняльну перевагу України у порівнянні з групою інших зарубіжних країн за рік або ж за декілька років. У випадку проведення аналізу у довготривалому періоді, виявлену порівняльну перевагу доцільно розглядати в динаміці або знайти її середньозважений рівень за певний проміжок часу.

Проведені нами розрахунки дозволили виявити наступні порівняльні переваги України в сфері зовнішньої торгівлі пшеницею (додаток А). Результати розрахунків індексу RCA за товарною групою 1001000000 «Пшениця та суміш пшениці іа жита (меслин)» за 2023 р. (рис. 2.5) показують, що найбільш високі порівняльні переваги в торгівлі зерном пшениці Україна має в Єгипті (значення індексу RCA дорівнює 0,360), Індонезії (0,300), Туреччині (0,180) та Пакистані (0,150). Також досить високі конкурентні позиції українські експортери пшениці мають на ринках Марокко, Бангладешу і Ємену.

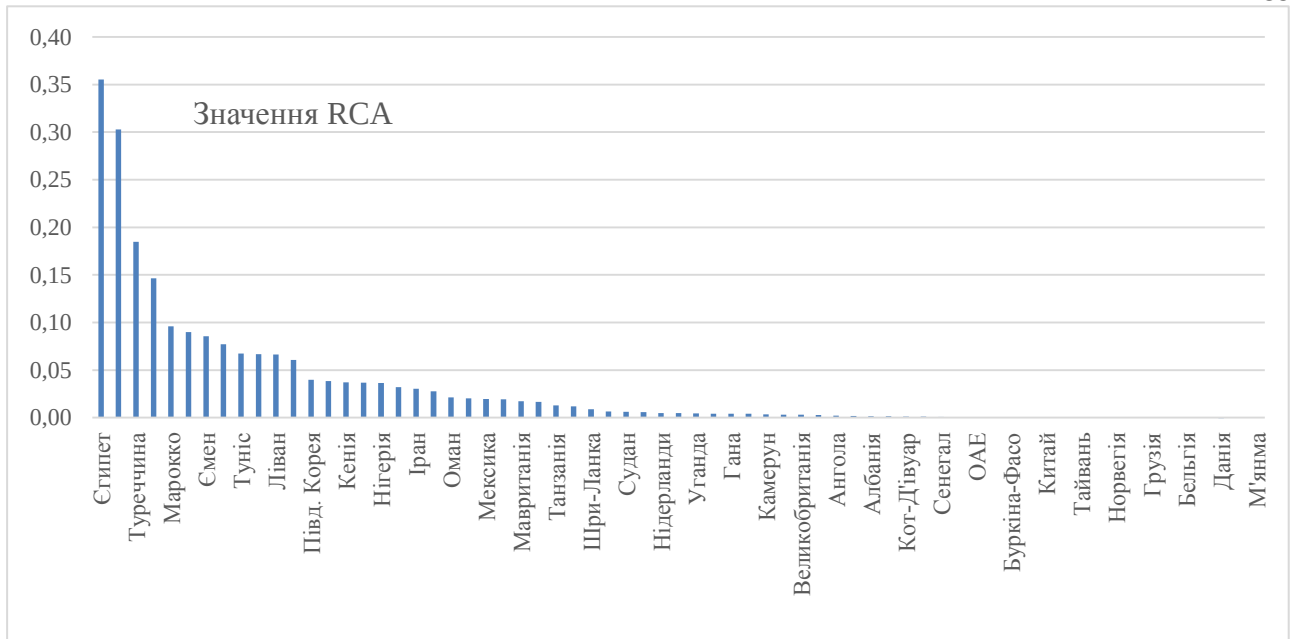

Рис. 2.5. Ранжування товарної групи 1001000000 «Пшениця та суміш пшениці і жита (меслин)» відповідно доіндексу виявлених порівняльних переваг (RCA) України в торгівлі з країнами світу у 2023 р.

За: розраховано автором

Це говорить про високий рівень конкурентоспроможності України в даній товарній групі на ринках перерахованих вище країн і, відповідно, про високий рівень ефективності експортних операцій, в результаті чого порівняльна перевага високого рівня українських експортерів пшениці знаходиться в основному на ринках африканських країн.

Оцінюючи динаміку конкурентної переваги експорту зерна пшениці, з'ясувалося, що Україна неухильно зміцнює свої позиції на світовому зерновому ринку. Українське зерно володіє високою конкурентоспроможністю, значними порівняльними і конкурентними перевагами. Основною конкурентною перевагою українських експортерів зерна на світовому зерновому ринку є ціна. Вона формується через низький внутрішній попит на фуражне зерно, який нижчий, ніж у конкурентів.

Таким чином, дослідження показало, що експорт зерна є однією з основних статей структури зовнішньої торгівлі України, і в останні роки, на жаль, сировинний характер українського експорту зростає. Світовий ринок пшениці абсолютно не монополізований, що є позитивним для України.

Фуражне зерно домінує в структурі українського зернового експорту, і тому, незважаючи на очевидні переваги певних груп країн в експорті, Україні необхідно збільшувати виробництво і експортні поставки високоякісного зерна і продуктів його переробки. Світовий ринок зерна скоріше можна віднести до олігополістичного типу ринку. Враховуючи динаміку ринку і зміни в кількості його учасників, в контексті стратегічного аналізу конкурентної позиції країни на світовому ринку пшениці, в рамках групи лідерів, можна виділити окремі країни ЄС, Україну і РФ, які характеризуються перекриттям території основного ринку збуту. Таким чином, Європейський союз є важливим конкурентом України, як один з найбільших споживачів українських зернових, а також один з найбільших виробників пшениці. РФ також є важливим конкурентом нашої країни, оскільки вона експортує пшеницю на ті ж регіональні ринки ЄС, Північної Африки та Азії, використовуючи географічно близькі логістичні маршрути, що беруть початок в портах Чорного моря. Реалізуючи стратегію збільшення частки ринку і прагнучи до повного охоплення ринку, Україна займає нішу, що утворилася в основному за рахунок загального зростання обсягу ринку і витіснення інших конкурентів. У той же час частка ринку ЄС залишиться практично незмінною.

2.3. Аналіз інфраструктурних чинників формування міжнародної конкурентоспроможності зернової галузі України

Для забезпечення ефективності експортних операцій необхідна спеціальна ринкова інфраструктура, що включає посередницькі комерційні структури, а також розгалужену закупівельну і дистриб'юторську мережу, орієнтовану на різних продавців і покупців і партії різної продукції.

Частковим вирішенням проблеми формування інфраструктури зовнішньоекономічної діяльності стало видання Указу Президента України "Про першочергові заходи щодо формування та функціонування ринків сільськогосподарської продукції" [32]. В Указі визначено 2 основні завдання: створення ринкової інфраструктури, організованих форм і механізмів оптової

торгівлі, забезпечення надходження зернової продукції, зокрема експортної, через прозорі процедури на сільськогосподарський ринок.

Сучасна інфраструктура експорту зерна в Україні формується у відповідь на розвиток внутрішніх сільськогосподарських відносин. Особливістю формування інфраструктури зовнішньоекономічної діяльності в сучасних умовах є наявність ряду посередницьких структур, партнерів сільськогосподарських підприємств, вони ж інфраструктурні установи і ці посередницькі підприємства, які отримують велику вигоду від цієї посередницької роботи, але не забезпечують прийнятних цін як для виробників, так і для сільгосптоваровиробників, і як наслідок втрачають значну частину прибутку. Необхідність подальшого розвитку і функціонування зовнішньоторговельної інфраструктури сільськогосподарських підприємств визначається поточними завданнями. Сьогодні більшість вітчизняних експортерів зернової продукції в основному потребують допомоги, щоб отримати сільгоспвиробникам необхідну інформацію, зібрати, переробити і реалізувати продукцію, придбати сучасне обладнання та отримати кредити для застосування нових технологій в рослинництві. Зокрема, це установи та організації, які формують інфраструктуру для продажу зерна від виробників закордонним споживачам: біржі, закупівельні та збутові кооперативи, оптові ринки, торговельні компанії, елементи систем моніторингу та оцінки якості продукції. На нашу думку, інституційна система зовнішньоекономічної діяльності в аграрному секторі включає передусім інститути гуртової торгівлі, біржі, оптові ринки (збуті сільськогосподарської продукції), торгові ярмарки та аукціони, закупівельні агентства і т. д.

Як показує міжнародна практика, біржова торгівля зерновими продуктами є невід'ємною частиною зовнішньої торгівлі в аграрному секторі. Зернові продукти традиційно складають основну товарну групу біржових угод, на їх частку припадає понад 30% обороту сільськогосподарських товарних бірж [139]. Однак в Україні в цьому питанні складається парадоксальна ситуація. Біржові торги поки не отримали активного розвитку і популярності серед

експортерів та імпортерів зернової продукції. Концепція біржі полягає в тому, щоб виступати індикатором ринкових цін і захищати господарюючих суб'єктів від цінових ризиків і втрати доходів. Таким чином, біржова торгівля є одним з найважливіших інститутів на зерновому ринку. Однак її розвиток залежить від інституційних умов, створених державою.

Слід підкреслити, що товарні біржі, поряд з оптовими ринками і обслуговуючими кооперативами, відносяться до числа економічних інститутів, які можуть сприяти швидкій адаптації внутрішнього ринку зерна до умов СОТ і ЗВТ. Дійсно, при ефективному функціонуванні ринку торгівлі зерном роль держави зводиться до управління і нагляду. Ми вважаємо, що завдяки ефективним біржам вільне та прозоре ціноутворення на зернову продукцію є необхідною умовою для повноцінного функціонування аграрного сектору в умовах ринкової економіки та об'єктивного моніторингу цін на зернову продукцію. Київська агропродовольча біржа, одна з головних товарних бірж країни, має в своєму розпорядженні електронну систему моніторингу цін, дані про яку отримують державні органи, вітчизняні та зарубіжні аналітики та експерти.

Прикладом іноземної країни з ефективною агроекономічною системою є те, що найважливішою регуляторною роллю в інфраструктурному секторі є встановлення цін на основі фактичного попиту та пропозиції установами оптової ланки торгівлі, представленими біржами та оптовими ринками, щоб запобігти монопольному ціноутворенню та втручанню в роботу ринку, тобто оптовики відіграють стабілізуючу роль. Зокрема, оптовики можуть ефективно виконувати регулюючі функції, блокуючи велику кількість посередників між виробниками і споживачами, тим самим оптимізуючи ціни. Сучасні оптові ланки української зовнішньої торгівлі представлені оптовими ринками, біржами, торговими компаніями, ярмарками, виставками, аукціонами та великою кількістю організацій в системі зовнішньоекономічної інфраструктури агропромислового комплексу України (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Інституційне забезпечення формування та функціонування інфраструктури
аграрного ринку в Україні (станом на 1 січня)

Інститут інфраструктури ЗЕД	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Агроторгові дома - усього	431	437	408	388	347	330
міжрайонні	36	37	35	22	21	27
районні	395	400	373	366	326	303
Проведено аукціонів живої худоби та птиці з початку року	319	320	223	206	148	163
Проведено ярмарок-виставок з початку року	2500	2184	2345	2528	2024	4014
Дрібнооптові ринки живої худоби та птиці	-	-	397	394	389	416
Продовольчі ринки	805	865	877	863	892	800
обласні	164	156	107	108	125	116
районні	641	709	734	721	767	684
Плодоовочеві ринки	504	567	610	614	694	684
Сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи - усього	1037	1055	1127	1044	970	979
із загальної кількості: переробні	86	70	72	77	66	61
заготівельно-збутові	172	170	162	149	143	138
постачальницькі	20	21	19	19	19	24
сервісні	314	324	360	309	277	275
багатофункціональні	406	424	446	429	421	437
інші	39	46	67	61	43	45
Заготівельні пункти - усього	24840	24425	23610	22384	22362	21741
із них із заготівлі:						
Кредитні спілки	312	367	417	425	478	501

За: [83; 84]

В Україні створено установу для координації аграрного ринку, зокрема Аграрний фонд. Це важливий інститут інфраструктури аграрного ринку, орган державної акредитації, що відповідає за інституційну підтримку регулювання цін за допомогою механізмів товарних і фінансових інтервенцій і формування національних запасів продовольства. Діяльність організації також включає в себе сприяння в поліпшенні організації сільськогосподарського ринку [58], права та обов'язки, передбачені Законом України "Про державну підтримку сільського господарства в Україні", проте виконання цих функцій не завжди можливо, в основному через відсутність своєчасних і адекватних бюджетних коштів [43].

Таким чином, правові та інфраструктурні інститути для розвитку зовнішньоекономічної діяльності української зернової галузі були створені, але, з іншого боку, їх прямі обов'язки не були виконані. Як показує досвід інших

країн, вплив урядів на ціноутворення, особливо в сільськогосподарському виробництві, можливо тільки при наявності системи оптового ринку сільськогосподарської продукції, без якої неможливо здійснювати фінансові та торговельні інтервенції на мінімальному і максимальному рівнях цін, що встановлюються державою на користь виробників. В Україні поки немає такого ринку, і обмінні операції фактично не проводяться [42]. Це підтверджується тим фактом, що, наприклад, Закон "про оптовий сільськогосподарський ринок" України [45] був прийнятий Верховною Радою України тільки в 2009 році, а обсяг біржових операцій мізерно малий, незважаючи на величезну кількість українських бірж. Поки що у держави немає ефективної інфраструктури для реалізації розумної міжнародної політики, що регулює зерновий ринок.

Потенційно серйозною загрозою для зернової галузі України є посилення конкуренції з боку іноземних компаній, які прагнуть витіснити сільськогосподарські підприємства з певних ринкових ніш. Вимоги СОТ не дозволяють державі безпосередньо втручатися в конкуренцію з іноземними компаніями, тому вона не може вплинути на економічний потенціал вітчизняного аграрного сектору. Це може негативно позначитися на економічному потенціалі вітчизняного зернового сектора. Для оцінки конкурентоспроможності вітчизняного зернового сектора на регіональному рівні рекомендується згрупувати регіони України за показниками розвитку зернової галузі, використовуючи метод кластерного аналізу. Для проведення такого аналізу було відібрано 24 показники, які характеризують конкурентоспроможність регіонів України в галузі виробництва зерна, розвитку сільськогосподарської інфраструктури та доступності орних земель [83].

Багатовимірний аналіз дозволяє розділити багатовимірні Набори показників, що характеризують різні аспекти конкурентоспроможності, на однорідні підмножини (класи, групи, кластери) на основі близькості. Незважаючи на складність і обумовленість поділу вихідного набору на групи, критеріями формування кластера є мінімізація внутрішньогрупової дисперсії і

максимізація міжгрупової дисперсії [53, с.41]. Слід зазначити, що теорія кластерного аналізу не встановлює вимог до дотримання меж кожної групи.

На практиці кількість груп найчастіше визначається таксономічною відстанню між аналізованими параметрами і зовнішнім виглядом побудованого графіка, званого "деревом комбінацій" (рис. 2.6). Кількість груп, сформованих таким чином, залежить від мети аналізу, списку ознак, включених в аналіз, і т.д., але на практиці воно визначається шляхом поступового відкидання дерева графа, на якому будуються вершини, що підлягають угрупованню.

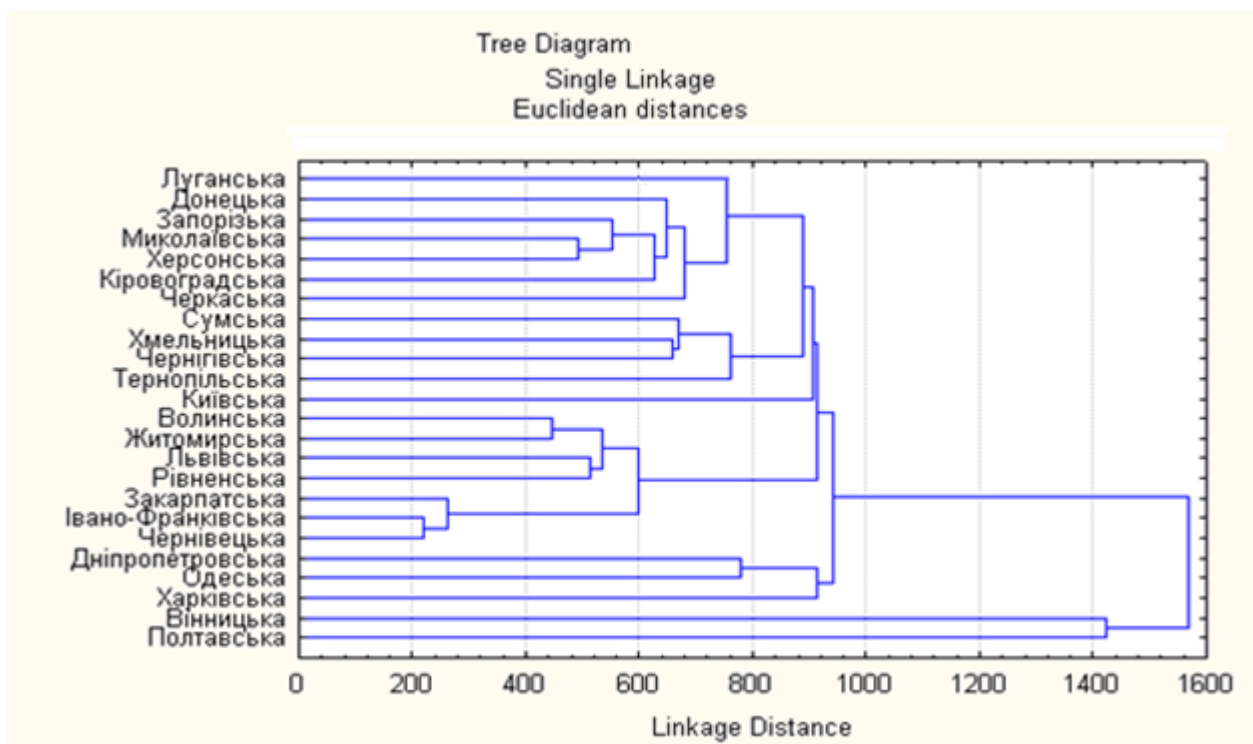

Рис. 2.6. Дерево поєднань областей України за основними показниками розвитку зернової галузі у 2023 р.

За: побудовано автором

Згідно з результатами аналізу, регіони України мають різний рівень конкурентоспроможності в зерновому секторі. Водночас Полтавська, Вінницька, Харківська, Одеська та Дніпропетровська області найбільш підготовлені до конкуренції на світовому зерновому ринку, а Закарпатська, Івано-Франківська та Чернівецька області мають найменшу конкурентну перевагу в зерновому секторі. Оскільки експортна політика формується через

формування комплексної системи заходів, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності суб'єктів внутрішнього зернового ринку, регіонів і, в кінцевому рахунку, країн, існуючий розрив у рівні конкурентоспроможності регіону не може не позначитися на ефективності функціонування всього зернового комплексу.

Отже, зовнішньоекономічна інфраструктура зернового комплексу вже сформована, але її базові інститути не виконують своїх функцій по відношенню до товаровиробників. Ефективного моніторингу національних та міжнародних ринків зерна немає, і навіть наявна інформація доступна не всім організаціям через проблеми систематичного розповсюдження, що обмежує потенціал ефективної конкурентоспроможності. Наприклад, навіть друковані статистичні дані по зерновому сектору, що розповсюджуються в інтегрованому вигляді Державним управлінням статистики України, використовуються із затримкою не менше ніж на три місяці після закінчення звітного періоду. Міністерство економічного розвитку України проводить моніторинг зернового сектору, але науковцям ця інформація надається лише частково і не виробникам на рівні промислового сектору. Тому послуги з моніторингу та консультування є проблематичними. Існують професійні асоціації, які не виконують статутних функцій і існують тільки офіційно (тобто формально).

Висновки до розділу

1. На сьогоднішній день зовнішньоекономічна діяльність українського зернового комплексу вже налагоджена і ефективно розвивається у формі зовнішньої торгівлі, іноземних інвестицій і кредитів, а формування міжнародного технологічно конкурентоспроможного експортно-орієнтованого зернового комплексу не може бути досягнуто за короткий проміжок часу, але є важливим завданням. Це по-суті довгостроковий процес, який вимагає здійснення ряду заходів державної політики, особливо з урахуванням систематичних проблем воєнного часу. Недостатньо використовувати протекціоністські заходи в зерновому секторі, але також такі заходи, як

фінансова підтримка виробництва зерна (субсидії та компенсації, інвестиційна та кредитна політика), розвиток ринків зерна (ціноутворення, маркетинг, стандартизація та сертифікація), інфраструктури та соціальної сфери, а також поліпшення імпоротної та експортної діяльності. Напрямок розвитку експортного потенціалу української зернової галузі має бути спрямований на оптимізацію товарної структури експорту (розширення товарної бази та створення найбільш конкурентних ринків збуту).

2. На сьогоднішній день зовнішньоекономічна інфраструктура зернового комплексу вже сформована, але інститути, що входять до її складу, не виконують своїх функцій по відношенню до товаровиробників. Відсутній ефективний моніторинг національних і міжнародних ринків зерна, і навіть наявна інформація доступна не всім організаціям через проблеми з систематичним поширенням. Це обмежує потенціал для ефективної конкурентоспроможності. Міністерство аграрної політики та продовольства України відстежує сегмент розвитку зернового сільського господарства, хоча ця інформація знаходиться на рівні промислового сектора і частково доступна вченим, але виробники її не отримали. Тому послуги з моніторингу та консультування є проблематичними, а професійні асоціації не виконують статутних функцій і існують тільки формально. У зв'язку з цим зарубіжний досвід ефективного використання зовнішньоекономічної інфраструктури зернового комплексу буде вельми корисний вітчизняному агропромисловому комплексу.

3. Співпраця та взаємодія з міжнародними організаціями обов'язково позначиться на ефективності зовнішньоекономічної діяльності в зерновій галузі України. Аналіз показує, що найбільший ефект від співпраці з європейськими сільськогосподарськими інститутами буде досягнутий в довгостроковій перспективі, а поточне співробітництво носить багато в чому декларативний характер. Вступ України до СОТ та Угода про вільну торгівлю мали найбільший вплив на конкурентоспроможність сектору зовнішньої торгівлі та енергетики. У цьому контексті реалізація регіональних програм

підвищення конкурентоспроможності є важливим способом посилення конкурентних переваг зернових комплексів на регіональному рівні. У різних регіонах рівень конкурентоспроможності різний і, відповідно, існують різні стратегії його зміцнення. У зв'язку з вищевикладеним регіональному зерновому комплексу необхідно критично оцінити всі наслідки розвитку зовнішньоекономічної діяльності в контексті європейської інтеграції, під впливом добровільних ринкових регуляторів. Особливого значення набуває проблема ефективності державного регулювання діяльності зернових комплексів у зв'язку з формуванням кластерів. Реалізація вищевказаних заходів дозволить підвищити ефективність роботи зернового комплексу, оптимізувати витрати на державну фінансову підтримку галузі, створити здорову конкуренцію і, як наслідок, більш ефективно використовувати порівняльні переваги зернових підприємств на зовнішніх ринках.

РОЗДІЛ III НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ЕКСПОРТУ ПІДПРИЄМСТВ ЗЕРНОВОЇ ГАЛУЗІ УКРАЇНИ

3.1. Механізми розвитку конкурентоспроможної зернової галузі України в умовах глобальних викликів сьогодення

Кліматичні умови України пов'язані зі збільшенням посівів зернових, але є й існуючі проблеми – незвичайне підвищення температури з кожним роком і зменшення запасів прісної води, а також відсутність сучасних систем опріснення, здатних виправити цю ситуацію. Вирощування зернових культур набагато вигідніше, ніж інші види сільського господарства. Пшениця користується великим попитом у світі і не вимагає великих капіталовкладень, за винятком придбання техніки і добрив, в порівнянні з іншими видами сільськогосподарської продукції. Саме в цьому і полягає головна проблема українського агропромислового комплексу – ми вирощуємо те, що росте саме по собі або з мінімальним втручанням людини. Враховуючи всі перераховані вище факти, стає очевидним, що експорт і виробництво пшениці є найбільш надійними ресурсами для України з точки зору збільшення виробництва і новітніх технологічних галузей, які намагаються застосовувати розвинені країни, Україна має можливість застосувати їх до сільського господарства, щоб зробити його набагато більш ефективним, і, на закінчення, в Україні є можливість застосувати новітні технології в сільському господарстві. промисловість завжди буде залишатися локомотивом світової економіки. Очевидно, що чисельність населення планети постійно зростає, а роль сільського господарства в майбутньому буде тільки зростати, оскільки райони, придатні для ведення сільського господарства, освоюються і використовуються практично повсюдно.

Таким чином, існуючий потенціал експортерів пшениці зростає з використанням технологій, які дозволяють їм вирощувати все, що завгодно, в будь-яких кліматичних умовах. І це є незамінною гарантією не тільки продовольчої безпеки країни, але і її високої ролі на світовому агропромисловому ринку. На підставі проведених досліджень і опрацьованої

літератури рекомендується провести SWOT-аналіз у вигляді матриці, в якій представлений типовий приклад переваг і недоліків вітчизняних експортерів на міжнародному ринку зерна, а також можливостей і загроз, які можуть виникнути під впливом декількох факторів (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

SWOT-аналіз українських експортерів на міжнародних ринках зерна

Сильні сторони	Слабкі сторони
1. Вигідне географічне положення, використання морських шляхів для забезпечення ефективної логістики, що дозволяє експортувати пшеницю як в західні, так і в східні країни; 2. Родючі чорноземи дозволяють з кожним роком збільшувати обсяги посіву та збору врожаю пшениці; 3. Низька вартість робочої сили на селі, що дає перевагу агробізнесу в плануванні прибутку. 4. Наявність ринків землі, які дозволяють іноземним інвесторам збільшувати прибуток і інвестувати в сільськогосподарські потужності; 5. Наявність фінансової підтримки з боку держави, низькі відсотки за кредитами.	1. Наявність корупції та недотримання контролю якості при виробництві збільшує поріг виходу підприємців на ринок зерна; 2. Відтік іноземної робочої сили через різницю в заробітній платі між Україною та європейськими країнами; 3. Недостатній рівень інвестицій через існуючі корупційні схеми та нестабільність національної валюти; 4. Ринок землі тільки починає своє цивілізоване формування
Можливості	Загрози
1. Іноземні інвестори проявлять інтерес до галузі за умови жорсткої боротьби з корупцією, впровадження новітніх ІТ-технологій та дотримання екологічних вимог при виробництві та транспортуванні; 2. Контроль якості при розробці, виробництві та транспортуванні високоякісної сертифікованої продукції; 3. Створення нових робочих місць. 4. Розвиток нових галузей і заводів, а також поліпшення існуючих сільськогосподарських потужностей. 5. Розвиток співпраці із західними та азійськими виробниками сільськогосподарської продукції. 6. Співпраця з сильними іноземними компаніями. 7. Зростання витрат на робочу силу призвело до зниження ролі Китаю як віддаленого промислового майданчика. 8. Оптимальне поєднання ринкового і державного регулювання, державної підтримки стратегічних галузей економіки країни, взаємодії бізнесу і державних структур.	1. Втрата позицій на ринку через військову блокаду порту та бойові дії в Україні; 2. Подальше погіршення стану навколишнього середовища через недотримання екологічних норм і нормативів вітчизняними підприємствами промисловості; 3. У довгостроковій перспективі відсутність реформ призведе до зниження конкурентоспроможності галузі; 4. Нечисленність вітчизняних експортерів на внутрішньому ринку обумовлює його монополію, визначається ціна, а погіршення стану галузі відбувається через низьку конкуренцію; 5. З кожним роком різко зменшується кількість прісної води, погіршується стан земель, знижується родючість; 6. Низький рівень розвитку сільськогосподарської освіти тягне за собою стагнацію промисловості і зниження конкурентоспроможності через використання традиційних методів.

За: складено автором

Н. І. Патика [65, С. 7] у своїй статті виокремив ключові чинники успіху у становленні України як провідного світового постачальника зерна:

1) вигідне географічне положення для експорту зернової продукції, доступ до морського шляху, стали конкурентною перевагою вітчизняних виробників на ринку Близького Сходу і Північної Африки.

2) основним фактором, що сприяє великому обсягу виробництва та експорту зерна, в першу чергу, є багаті природні ресурси України. Родючі землі і сприятливий клімат дозволяють отримувати значний урожай всіх видів зернових культур.

3) низька ціна на пшеничну крупу у вітчизняних виробників, що сформувалася в результаті низької орендної плати за землю і низьких зарплат в країні, також стала конкурентною перевагою на світовому ринку.

4) на зростання українського експорту зерна пшениці також впливає зростаючий попит на зерно в світі, який пов'язаний із зростанням населення.

5) важливу роль у завоюванні зарубіжних ринків зерна зіграли вітчизняні агрохолдинги, які інвестували великі суми капіталу в аграрний сектор. Завдяки впливу масштабу агрохолдинги акумулюють значний обсяг ресурсів (землі, технологій, фінансів, людських ресурсів) і мають можливість використовувати їх більш ефективно. В даний час агрохолдинги володіють більш розвиненою інфраструктурою для зберігання і транспортування зерна, більш високопродуктивним обладнанням і сучасними технологіями (врожайність зерна у великих компаніях традиційно на 25-30% вище середньої) і капіталом, які дозволяють сформувати економічно безпечну позицію при виході на світовий зерновий ринок.

Слід зазначити, що існує безліч проблем, які можуть перешкоджати розвитку експортного потенціалу вітчизняних виробників пшениці:

1) недостатнє інвестування капіталу в нашої країні через високий рівень ризиків та неефективне законодавство, що вимагає боротьби з корупцією та судової реформи.

2) війна, ініційована російською федерацією, яка призводить до нестабільності політичного та економічного клімату, соціальної напруженості,

коливань валютних курсів, зниження стабільності економічного рейтингу, прогнозу стабільності економіки в цілому.

3) оскільки бойові дії на території нашої країни все ще тривають, важко передбачити, наскільки важливою буде втрата ринку збуту і відновлення експортного потенціалу на тлі розмінування сухопутних територій і Чорного моря для відновлення логістичного ланцюжка.

4) через нестачу інвестицій і державного фінансування спостерігається технічне відставання і низька конкурентоспроможність виробників пшениці, яка в основному продається на ринках країн з відносно низьким рівнем розвитку.

5) реалізація політики імпортозаміщення українською владою не сприяє розвитку відносин співробітництва. Це дозволяє нам лише підтримувати старі і усталені відносини між промисловими компаніями, що працюють по різні боки кордону, протягом багатьох років, перешкоджаючи пошуку нових можливостей.

Беручи до уваги світові тенденції у розвитку зовнішньоекономічних зв'язків між Україною та ЄС та бажання останнього інвестувати у вирощування твердої пшениці в Україні, ми вважаємо налагодження співпраці між країнами в цій галузі перспективним напрямком. Загальна схема співпраці між країнами може мати наступний вигляд (рис. 3.1).

Згідно з нашим планом, пропонується, щоб європейська сторона експортувала частину врожаю, вирощеного таким чином, в свою країну, а потім переробляла частину в Україні на спільно створених підприємствах. В результаті сльгоспвиробник отримає гарантований збут вирощеного ним продукту, а ЄС отримає прогнозовану кількість високоякісної твердої пшениці. Крім того, для української сторони ця співпраця створить додаткові робочі місця, збільшить надходження до бюджету країни, а для європейської сторони це відкриє можливість проникнення на наші ринки і ринки сусідніх країн.

Рис. 3.1. Схема співробітництва України та ЄС у спільному вирощуванні та реалізації твердої пшениці

За: [22, с. 322]

Культивація твердої пшениці в Україні дозволить замістити до половини експорту фуражною твердою пшеницею і отримувати стабільно високі доходи від продажів на світовому ринку. Перший етап вирощування твердої пшениці в Україні потребує підтримки з боку держави. Бажано розробити державну програму стимулювання виробництва твердої пшениці, яка передбачає ряд заходів, спрямованих на поліпшення насінництва, кредитування посівів твердої пшениці та стимулювання експорту твердої пшениці на зарубіжні ринки. В рамках підвищення врожайності сільськогосподарських культур необхідним кроком для держави є встановлення оптимального дозування кожного виду добрив і меж можливих відхилень від них в залежності від прогнозу врожайності на найближчі кілька років.

Доцільно використовувати науково обґрунтовану систему сівозміни. Завдяки біологічним властивостям твердої пшениці, вона пред'являє підвищений попит на попередники і якість підготовки ґрунту. Найбільш сприятливими з них є бобові (горох, конюшина скошена, скоростигла соя), які протягом вегетаційного періоду не пересушують метровий шар ґрунту (гірчиця, ріпак, гречка), і ті, які сприяють поліпшенню фітосанітарного стану ґрунту (віко-овес на сіно, кукурудза на зелений корм). Посів озимої твердої пшениці на зернові та кукурудзи на силос, колосових культур, соняшнику та буряків не повинен призводити не тільки до несприятливих фітосанітарних, а й пестицидних властивостей навколишнього середовища, які не встигають відновитися при посіві зернових культур.

У зв'язку з тим, що Україна володіє великим експортним потенціалом зерна, проблема забезпечення якості відповідно до існуючих міжнародних стандартів стає все більш актуальною, оскільки тільки якість зерна визначає його ринкову вартість. Зернова продукція, що відповідає національним і міжнародним стандартам якості, користується попитом у споживачів і дає сільськогосподарським підприємствам можливість займати достатню частку як на внутрішньому, так і на світовому ринках, є запорукою економічного розвитку зернової галузі. Крім того, завдяки широкому використанню міжнародних стандартів в різних країнах були усунені технічні бар'єри в торгівлі зерном.

Оскільки українське торговельне співтовариство розвивається як чистий експортер, країні необхідно адаптуватися до двох груп стандартів якості: 1) українських стандартів; 2) загальновизнаних міжнародних стандартів формування партій зерна і навантаження на портових терміналах [4, с.57].

В результаті поступовий перехід України на міжнародно визнану систему стандартів висуває певні вимоги до рівня діяльності Інституту якості зерна, і ті, хто займається українською зерновою галуззю, повинні розвивати її потенціал, щоб більш ефективно реагувати на швидкі зміни в міжнародних стандартах і системах класифікації зерна. Держава повинна постійно відслідковувати

несправедливі рішення щодо якості зерна в обласних та районних центрах, створюючи мережу незалежних лабораторій. Це дозволяє більш об'єктивно оцінювати якість, а виробники зацікавлені в поліпшенні якості круп. Така система враховує інтереси не тільки підприємств і виробників зерна, які отримують зерно, а й покупців, які сприяють доведенню рівня виробництва зерна до світового стандарту.

3.2. Інституційні механізми підвищення конкурентоспроможності вітчизняних експортерів зерна

Згідно з дослідженням вчених [59], сьогодні на посередницьку структуру припадає 90% від загального обсягу продажів роздрібного ринку продуктів харчування, тому не залишається місця для індивідуальних виробників, які володіють товарами. Слід зазначити, що кількість товарних бірж, кредитних спілок і торгових ярмарків дещо збільшилася, враховуючи існуючу інфраструктуру українського зернового ринку (табл. 3.2). Менше половини сільськогосподарських товарних бірж обслуговують кооперативи і закупівельні центри, а також фактично функціонує невелика кількість аукціонів, і в цілому ця зовнішньоекономічна діяльність такою не є значною.

Таким чином, сьогодні прозорість торгових і брокерських операцій на зерновому ринку і забезпечення справедливого перерозподілу витрат в механізмі ціноутворення інфраструктури зовнішньоекономічної діяльності можуть бути досягнуті за рахунок створення ефективних маркетингових каналів, доступних для всіх учасників товарообмінного процесу, замість того, щоб жертвувати великою кількістю інфраструктурних структур. Саме такий підхід необхідний сьогодні Україні для забезпечення інституційної підтримки створення та функціонування ефективної інфраструктури сільськогосподарського ринку.

Таблиця 3.2

Сучасний стан інфраструктури аграрного ринку, одиниць
(станом на 1 січня)

Суб'єкт ринку	Рік						
	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Акредитовані товарні біржі	34	43	34	36	39	39	40
Агроторгові дома	95	353	435	408	388	347	330
Обслуговуючі кооперативи	-	725	1030	1127	1044	970	979
Кредитні спілки	-	261	341	417	425	478	501
Аукціони живої худоби	-	205	311	223**	206**	148	163
Виставки-ярмарки	-	1260	2026	2345	2528	2024	4014
Заготівельні пункти	-	16357	24254	23610	22384	22362	21741

За: [83; 84]

Вітчизняний та зарубіжний досвід показує, що оптимальною моделлю організації підприємницької діяльності в агропромислових комплексах є сільськогосподарська кооперація. Сільськогосподарські зернові кооперативи можна охарактеризувати як некомерційні організації власників сільськогосподарських організацій, створені з метою зниження витрат і отримання додаткового доходу шляхом передачі кооперативам функцій з постачання засобів виробництва, зберігання, переробки та реалізації виробленої зернової продукції агропромислових комплексів [10].

Із загальної кількості вітчизняних сільськогосподарських кооперативів 24% займаються постачанням та маркетингом, 18% – переробкою, а 13% – послугами. Активному розвитку вітчизняної зерносіськогосподарської кооперації перешкоджає недостатня державна підтримка, недосконалість законодавства, низька обізнаність про її переваги тощо [2]. Для вирішення цих проблем на початку 2000-х років почалася грантова підтримка кооперативів.

Переваги розвитку експортно-орієнтованих зернових кооперативів визначаються ефектом масштабу, зниженням ризиків і транзакційних витрат, забезпеченням найвищої якості та безпеки продукції, диверсифікацією діяльності за рахунок маркетингу, брендингу, інноваційних продуктів та їх кастомізації [7, с. 56]. Загалом співпраця сприяє підвищенню прибутковості малих та середніх підприємств, забезпеченню сталого розвитку сільських

районів та зайнятості у сільській місцевості, а також підвищенню якості життя населення [10, с. 54].

Сільськогосподарські зернові кооперативи юридично визнані сільськогосподарськими виробниками, малим бізнесом і некомерційними організаціями, що дає їм певні преференції. Очевидно, що організаційно-правові форми зернових кооперативів мають великий потенціал для накопичення для реалізації продукції дрібних і середніх сільськогосподарських виробників на експорт. У той же час, виробництво зерна в необхідній кількості і необхідної якості на основі єдиних стандартів членами кооперативу має першорядне значення. У той же час ефективна діяльність кооперативів, які планують експорт зерна, виробленого їх членами, утруднена [4; 12]:

- Середній розмір державних субсидій на один кооператив недостатній для забезпечення технічного оснащення кооперативу;
- Високий відсоток співфінансування проектів за рахунок власних коштів (40%) – для кооперативів, які є некомерційними організаціями, найкраще знизити його до 10-15%;
- Відсутність грантів на придбання обладнання для кооперативів, що займаються створенням сховищ, переробкою та реалізацією зерна;
- Необхідність підвищення якості та безпеки продукції, приведення її у відповідність з міжнародними стандартами якості;
- Відсутність державного фінансування для підтримки агроекспорту зерна;
- Нестача кваліфікованого персоналу в питаннях права, логістики, митного оформлення, ділової практики, етикету персоналу;
- Відсутність аналітичної бази по послугах зарубіжного сільськогосподарського ринку, каналах продажів і перевагам сучасних споживачів в їжі;;
- Використання протекціоністських заходів та вимог з боку зарубіжних країн для обмеження українського сільськогосподарського експорту зерна (наприклад, Польща, Словаччина та Україна для українських зерновозів).

До основних векторів розвитку зернових експортно-орієнтованих кооперативів, з урахуванням думок експертів [78], відносяться:

- Провести ретельне маркетингове дослідження, що включає вибір, аналіз, оцінку і методику просування продукту на потенційному ринку збуту;
- Створення матеріально-технічної бази кооперативу, підбір і перепідготовку кваліфікованих співробітників;
- Побудова логістичного ланцюжка від виробництва зерна членами кооперативу до продажів на міжнародному ринку і перебування партнерів;
- Розробка регіональних суббрендів (захищене найменування місця походження товару) та участь у системі просування вітчизняної сільськогосподарської продукції під єдиним національним брендом "вирощено в Україні";
- Просування зернової продукції через українські торгові представництва, залучення до сільського господарства, участь в торгових ярмарках, виставках і т. д.

Слід зазначити, що для співпраці із зарубіжними ринками бажано об'єднати малі форми господарювання кількох сусідніх регіонів в рамках одного кооперативу. Водночас найбільш серйозною проблемою, що перешкоджає діяльності експортно-орієнтованих зерноторгових кооперативів, є відсутність діючих процедур надання грантів для можливості їх витрачання на будівництво, реконструкцію, збирання врожаю, зберігання, підріток, переробку, сортування зерна та модернізацію приміщень для підготовки до розпродаж.

Вирішення цих та інших завдань можливе в рамках національної програми розвитку експорту сільськогосподарської продукції. Важливо розробити концепцію розвитку експортних кооперативів та інструменти їх підтримки, концепцію просування сільськогосподарської продукції із зазначенням найменування місця походження (суббренду) на зарубіжні ринки, реалізацію освітніх програм з експорту сільськогосподарської продукції, запуск пілотних центрів консультаційної підтримки [2]. Важлива роль відводиться

Торгово-промисловій палаті України. Вона інтегрована з регіональними ТПП, а експортне агентство виступає в якості "єдиного вікна" для експортерів в області заходів фінансової та нефінансової підтримки. Крім того, наказом Мінекономрозвитку створено міжвідомчу робочу групу з розвитку та підтримки експорту сільськогосподарської продукції. Існує також аналітичний центр по сільськогосподарському експорту.

На відміну від ряду великих сільськогосподарських країн, Україна не може безпосередньо застосовувати експортні субсидії, беручи до уваги свої зобов'язання в рамках Угоди про вільну торгівлю з ЄС і СОТ. Однак варіанти схваленої підтримки експорту сільськогосподарської продукції, випробувані за кордоном, різноманітні. Зокрема, спеціально створена структура може враховувати Канадський та американський досвід збору та обробки маркетингової інформації, пошуку партнерів, надання інформації про програми підтримки експорту, консультування, проведення семінарів та практикумів, а також надання інформації про заходи та виставки [5]. Перспективними для досліджень є також закордонні програми, такі як доступ до ринків, ринки, що розвиваються, високоякісні зразки, технічна допомога окремим культурам та підтримка брендів [2].

Проведене дослідження показало, що сільськогосподарські зернові кооперативи мають великий потенціал для просування сільськогосподарської продукції, виробленої малими і середніми підприємствами, особливо зерна, на зарубіжні ринки, збільшення доданої вартості харчового ланцюжка і, як наслідок, підвищення фінансової стійкості сільськогосподарських виробників, підвищенню якості, стандартизації продукції та розвитку технологічних процесів.

Підсумовуючи зазначимо, високий експортний аграрний потенціал України ґрунтується на ґрунтово-кліматичних умовах, особливостях економічного розвитку, соціальному добробуті селян, душі держави і т.д. В Україні рекомендується кооперативна форма інтеграції виробництва в зерновій галузі, яка має ряд переваг. Створення кооперативів у зерновому секторі має

стратегічне значення для держави, оскільки сприяє продовольчій безпеці країни, зайнятості сільського населення та вирішенню багатьох соціальних питань.

Висновки до розділу

1. Стратегічним напрямком розвитку українського зернового експорту є оптимізація зовнішньоекономічних зв'язків, удосконалення державної інвестиційної, фінансової та тарифної політики, механізмів управління маркетингом, реалізація заходів, спрямованих на стимулювання людських ресурсів, контроль цін та зовнішньоекономічне підприємництво у зовнішньоекономічній зоні. У зв'язку зі вступом України в Угоду про вільну торгівлю з ЄС для комплексного вирішення існуючих проблем зернового сектора потрібно державне управління, адаптоване до сучасних умов. Формування конкурентоспроможного експортоорієнтованого зернового комплексу не може бути досягнуто за короткий проміжок часу, але це довгостроковий процес і вимагає реалізації ряду заходів державної політики. Механізми регулювання зернового ринку можуть бути ефективними тільки при наявності оптимального поєднання державних і ринкових інститутів.

2. Інституційна система регулювання зернової галузі України складається з ринкових інститутів і агентств: цінові механізми, конкуренція, баланс попиту і пропозиції, підприємництво і співробітництво, державні установи, представницькі установи, асоціації виробників, об'єкти інфраструктури та регулюючі закони. Процес інтеграції, кооперації та укрупнення зернового виробництва неминучий, і подібні тенденції можна спостерігати практично у всіх країнах світу. Кооперативні зернові господарства більш конкурентоспроможні і завжди відрізнялися високою товарністю і продуктивністю праці, окупністю капіталовкладень і ефективним використанням засобів виробництва. Метою розвитку зернової кооперації в Україні має стати підвищення її ролі у стабілізації експорту зерна.

ВИСНОВКИ

1. Конкуренентоспроможність характеризується ознаками відносності, пов'язаної з нею середовищем і динамізмом параметрів і стандартів. Саме тому дослідження визначає необхідність вивчення природи, походження та джерела конкурентної переваги. В рамках даного дослідження систематизовані джерела формування конкурентоспроможності та шляхи її підвищення в сучасній економічній ситуації нашої держави. Основна конкурентна перевага забезпечується за рахунок таких об'єктивних факторів, як географічне положення країни-виробника, природно-кліматичні умови, сировина. Вторинна конкурентна перевага створюється суб'єктивними факторами, такими як технічна оснащеність, організація виробництва, кваліфікація, можливості та навички персоналу, інформаційна підтримка, організаційна форма управління, інфраструктурна підтримка, використання маркетингових інструментів. Розуміння природи формування конкурентоспроможності є важливим фактором для вибору шляху становлення і подальшого розвитку вітчизняного експорту зерна.

2. Світовий ринок пшениці – динамічний об'ємний ринок, що характеризується збільшенням ключових показників (сьогодні це експорт більш ніж в 200 млн тонн). На ринку домінують олігополічні відносини, згідно з якими 95,6% світового експорту припадає на 8 країн. Слід зазначити, що поряд з цим рівень концентрації і монополізації ринку повільно і неухильно знижується, і, відповідно, вплив країн "другого ешелону" поступово зростає. До них відноситься Україна, яка, згідно з результатами стратегічного аналізу, має високу конкурентоспроможність з позитивною динамікою. Основною конкурентною перевагою українських експортерів на світовому ринку є відносно нижча ціна порівняно з конкурентами, яка формується через низький попит на внутрішньому ринку. Основним напрямком, який посилить конкурентоспроможність України на світовому ринку пшениці, є освоєння нових ринків збуту географічно. Збільшення частки ринку формує нові сегменти ринку за рахунок поліпшення якості зерна і поглиблення його

переробки. Збільшення виробництва пшениці та його ефективності за рахунок оновлення матеріально-технічної бази. Наприклад, досягнення інституційної стабільності зернового ринку. На додаток до вищесказаного, реалізувати ці заходи можна в рамках активної маркетингової стратегії, яка також передбачає децентралізацію пошуку і управління майданчиками придбання на ринку.

3. Аналіз функціональних механізмів зовнішньоекономічної діяльності зернових підприємств розвинених країн дозволяє зробити висновок про те, що їх ефективність і подальший розвиток безпосередньо залежать від швидкості і якості реалізації на ринку інноваційних стратегій і стратегій сталого розвитку, збалансованості і послідовності зовнішньої державної політики і розвитку всієї національної економіки. Зміцнення зовнішньоекономічних зв'язків зернових підприємств, з одного боку, дозволяє використовувати об'єкти інфраструктури, яких ще немає в країні, і користуватися послугами елементів інфраструктури іноземного походження, а також знижує витрати на технічне обслуговування та управління за рахунок спільного використання інфраструктурного обладнання. І, по-друге, міжнародна інтеграція зернової галузі вимагає дуже зваженого підходу до визначення пріоритетів зовнішньоекономічної політики для максимальної реалізації національних інтересів. На сучасному етапі посилилася широка участь країн Центральної та Східної Європи у спільних проектах з розвитку агропромислової та зовнішньоекономічної зернової інфраструктури з країнами Західної Європи та Чорноморського басейну.

4. Експорт пшениці є однією з основних статей структури зовнішньої торгівлі України, але в останні роки, на жаль, сировинний характер українського зернового експорту зріс. У структурі українського зернового експорту домінують фуражні злаки, і тому нашій державі необхідно збільшити виробництво та експортні поставки високоякісних зернових та продуктів їх переробки. За останні роки Україна зміцнила свої позиції на міжнародному сільськогосподарському ринку і впевнено займає лідируючі позиції в десятці найбільших світових виробників пшениці. Внутрішнє виробництво пшениці в Україні може повністю покрити як внутрішній, так і зовнішній попит. Крім

того, наша пшениця не поступається за якістю закордонним аналогам. Основним напрямком зарубіжних поставок пшениці залишаються країни Азії, Близького Сходу і Північної Африки, а країни ЄС, навпаки, скорочують імпорту зерна з України. Найбільша частка українського експорту пшениці припадає на такі країни, як Єгипет, Індонезія, Туреччина, Пакистан і Марокко. Проаналізувавши динаміку конкурентних переваг вітчизняного експорту пшениці, ми дійшли висновку, що Україна зміцнює свої позиції на міжнародному ринку зерна. Українська пшениця володіє високою конкурентоспроможністю, значним порівнянням і конкурентною перевагою. Основною конкурентною перевагою вітчизняних експортерів пшениці на світовому ринку є ціна. Він формується через низький внутрішній попит на фуражне зерно, який нижче, ніж у конкурентів.

5. Вітчизняні виробники пшениці відрізняються високим рівнем конкурентоспроможності та позитивною динамікою зовнішньої торгівлі. У той же час українська пшениця володіє основною конкурентною перевагою: сформованим за рахунок низького внутрішнього попиту, а значить, і значно нижчих цін у порівнянні з конкурентами, і потенціалом природних ресурсів. До основних проблем, що перешкоджають зростанню конкурентоспроможності українського зерна, належать низькі експортні ціни та непропорційний розподіл експортного прибутку, посередня якість у поєднанні з непомірними цінами на логістичні послуги, високі витрати на інфраструктуру для експортерів пшениці, недосконалі стандарти якості пшениці та нерозвиненість стратегічних систем маркетингу пшениці. Встановлено, що українська пшениця має найвищий рівень конкурентних переваг у порівнянні зі своїми основними конкурентами – Європейським союзом і РФ.

6. Країни Африки, Азії і Близького Сходу є найбільш привабливими для співпраці з вітчизняними експортерами зернової групи на зовнішніх ринках, оскільки в цих країнах найбільш сприятливе конкурентне середовище, що дозволяє стверджувати про необхідність поглиблення міжнародної торгівлі з цими країнами. В результаті формування взаємодоповнюючої моделі

обґрунтовано доцільність імпорту зерна з віддалених країн та посилення експортних зусиль на ринках великої місткості, що характеризуються розвиненою діловою співпрацею з Україною. У той же час було відзначено, що ці процеси супроводжуються лібералізацією торгівлі і зниженням тарифних обмежень на експорт зерна, а також переговорами про розвиток експортної логістичної інфраструктури та диверсифікації експорту, які необхідні для пом'якшення негативного впливу конкуренції. На основі вивчення інтенсивності та напряму впливу модельних факторів на рівень конкурентоспроможності українських зернових культур були визначені ефективні контрзаходи, спрямовані на посилення позитивного і пом'якшення негативного впливу, викликаного цим впливом, відповідно. Використання методів стратегічного аналізу дозволяє розробити та обґрунтувати комплекс стратегічних напрямків для посилення конкурентоспроможності України на світовому зерновому ринку, серед основних з яких – активні маркетингові стратегії, спрямовані на пошук нових ринків збуту, консолідацію та посилення власних позицій на ринках вже розвинених країн, збільшення структури експорту України за рахунок продуктів з високою доданою вартістю або створення нових ринків збуту, відмінних від традиційних.

7. Було з'ясовано, що існуюча конкурентна перевага експортерів зерна заснована на низькій спрямованості внутрішнього споживання та експорту пшеничної галузі. Вони дозволяють досліджувати найбільш доступні ринки з найнижчими бар'єрами для входу. Однак такого роду конкурентні переваги обмежені в плані стійкості до зовнішніх і внутрішніх загроз. Стратегічні орієнтири розвитку пшеничної галузі в Україні мають бути зосереджені на експортоорієнтованих напрямках діяльності через розвиток агробізнесу, що забезпечує конкурентоспроможність виробників пшениці на внутрішньому та світовому ринках. Важливу роль у цьому відіграє законодавча підтримка виробників пшениці, формування конкурентної політики в агропромисловому секторі, розробка стратегій експорту сільськогосподарської продукції та розробка механізмів їх реалізації, гармонізація державних і регулюючих

інструментів з виробництва, переробки та збирання пшениці., кадрове та управлінське забезпечення промисловості, контроль якісних параметрів виробництва, розробка сприятливих організаційно-економічних механізмів для розвитку промисловості. Він присвоюється державам, на які покладено багато основних функцій, таких як створення.

8. Зовнішньоекономічна сфера української зернової галузі повинна певною мірою регулюватися державою, і держава повинна виступати як найбільш впливовий інститут, як активний учасник ринкових відносин, протекціоніст і арбітр. Сьогодні необхідна всебічна підтримка для створення і розвитку зернових експортно-орієнтованих кооперативів. Механізм регулювання зернового ринку може бути ефективним тільки в умовах оптимального поєднання ринкових і державних інститутів і установ. Це також передбачає широке використання кооперативних механізмів для розвитку зернових ринків у поєднанні з необхідним державним стимулюванням ринкових процесів. Також важливо налагодити співпрацю в зерновій галузі, засновану на сучасному міжнародному досвіді та деталях управління економікою України під час війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агропромисловий інформаційний портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.apk-inform.com/uk
2. Агропромисловий комплекс в системі зовнішньоекономічної діяльності України / П. Т. Саблук, А. А. Фесина, В. І. Власов, М. С. Вітков, Р. П. Саблук; Національний науковий центр "Ін-т аграр. економіки", УААН. – К.: ННЦ "ІАЕ", 2021. – 242 с.
3. Агропромисловий комплекс у 2006-2024 рр. [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.minagro.gov.ua>.
4. Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України» у 2023 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.niss.gov.ua.
5. Андерсон В. М. Геоменеджмент та геомаркетинг як інструменти запровадження регіонального розвитку в умовах ринкових перетворень в Україні / В.М. Андерсон // Україна в сучасному світі. Конференція випускників програм наукового стажування у США. – К.: Стилос, 2014. – С. 336-348.
6. Андрійчук В. Г. Внутрішня будова ринку сільськогосподарської продукції: теоретико-методологічний аспект / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2004. - № 3. – С. 29-35.
7. Антонюк Г.Я. Механізм забезпечення конкурентоспроможності підприємств молокопереробної галузі в умовах євроінтеграції: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04 [Електронний ресурс] / Г.Я. Антонюк; Львів. нац. аграр. ун-т. – Л., 2009. – 20 с.
8. Апопій В. В. Споживча кооперація України / Кн. 1: Ринкова орієнтація споживчої кооперації України / В. В. Апопій, С. Г. Бабенко, Я. А. Гончарук. – Львів: Коопосвіта. – 1999. – 366 с.
9. Апопій В.В. Внутрішня торгівля та АПК України: ефективність взаємодії: монографія / В. В. Апопій. – Л.: Видавництво Львівської комерційної академії, 2007. – 368 с.

10. Апопій В.В. Комерційна діяльність на ринку товарів та послуг: Підруч. для студ. вищ. навч. закл. / В.В. Апопій, С.Г. Бабенко, Я.А. Гончарук, Я.М. Антонюк, П.Ю. Балабан. — Л. : Видавництво ЛКА, 2001. — 449 с.

11. Артюшин В.І. Підприємництво у сільській місцевості у контексті подолання бідності / В.І. Артюшин, М.І. Пугачов. — К.: Аналітично-дорадчий центр Блакитної стрічки, 2019. — 23 с.

12. Башнянин Г. І. Політична економія. Навчальний посібник / Г. І. Башнянин, П. Ю. Лазур, В. С. Медведєв. — К.: Вид-во Ніка-Центр Ельга, 2000. — 527 с.

13. Башнянин Г.І. Державне регулювання зовнішньоторговельної діяльності в перехідній економіці України (проблеми ефективності) / Г.І. Башнянин, І.Р. Боднар, Я.С. Лапчук, О.М. Свінцов. — Львів: видавництво Львівської комерційної академії, 2014. — 103 с.

14. Березін О.В. Продовольчий ринок України. Теоретико-методологічні засади формування і розвитку: монографія / О.В. Березін / Полтавський ун-т споживчої кооперації України. — К. : Центр учбової літератури, 2012. — 184 с.

15. Берлач Н. Зарубіжний досвід державної підтримки органічного сільського господарства / Н. Берлач // Зовнішня торгівля: економіка, фінанси право. — 2022. — № 4. — С. 27-30.

16. Білик Ю.Д. Становлення і розвиток сучасного продовольчого ринку в Україні / Ю.Д. Білик // Формування та розвиток аграрного ринку: зб. наук. праць. — К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2020. — С. 177-189.

17. Білорус О.Г. Глобальна продовольча безпека: монографія / О.Г. Білорус, М.В. Зубець, П.Т. Саблук, В.І. Власов / Інститут світової економіки і міжнародних відносин НАН України; ННЦ "Інститут аграрної економіки" УААН. — К. : ННЦ "ІАЕ", 2010. — 486 с.

18. Бородіна О. М. Державна підтримка агросфери: еволюція, проблеми: монографія / О. М. Бородіна, М. Г. Бетлій, Н. М. Головченко, С. В. Киристюк, О. В. Михайленко; ДУ "Ін-т економіки та прогнозування НАН України. — К., 2023. — 264 с.

19. Варченко О.М. Світовий та вітчизняний досвід регулювання ринку цукру: монографія / О.М. Варченко. – Біла Церква, 2022. – 335 с.
20. Внутрішній агропродовольчий ринок України в умовах СОТ: монографія / Т. О. Осташко, Л. Ю. Волощенко, Г. В. Ленінова; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – К., 2016. – 208 с.
21. Вступ України до СОТ: оцінка позитивних і негативних наслідків для харчової промисловості України / Л. В. Страшинська // Наук. пр. Нац. ун-ту харч. технологій. – 2010. – № 18. – С. 108-110.
22. Голомша Н. Є. Дослідження факторів конкурентоспроможності української агропродукції на світових ринках / Н. Є. Голомша, О. Я. Голомша [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://inneco.org/index.php/inneco.ua/article/view/561/626>.
23. Господарюючи на українських чорноземах, споживаємо польські яблука й іспанські груші/ Офіційне повідомлення Колегії Рахункової палати від 13.07.2020 р. [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.as-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16729604>.
24. Гуменюк О. О. Оцінка ефективності функціонування інфраструктури ринку продукції АПК / О. О. Гуменюк // Інноваційна економіка АПК. – 2023. – №3 (5). – С. 23-28.
25. Даниленко А.С. Розвиток підприємництва в АПК України: Теоретико-прикладні аспекти / А.С. Даниленко. – Л. : ІРД НАН України, 1997. – 222 с.
26. Данилишин Б. М. Збільшення обсягів зовнішньої торгівлі України після вступу в СОТ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.finance.ua/ua/~1/0/all/2008/02/16/118716>.
27. Державна цільова програма розвитку українського села [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?page=1&nreg=1158-2007-%EF>.
28. Десять загальних непорозумінь системи СОТ [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://wto.in.ua/index.php?lang=ua&&page=1&get=15&id=50>.

29. Діброва А.Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика: монографія / А. Д. Діброва. – К.: Формат, 2022. – 488 с.

30. Думич І. І. Важливість аграрного сектора для внутрішнього ринку агропродовольчої продукції / І. І. Думич // Вісник Львівської комерційної академії. – Серія економічна, випуск 31. – Львів: Видавництво Львівської комерційної академії, 2010. – С. 156-160.

31. Єріна А. М., Пальян З. О. Теорія статистики: практикум / А.М. Єріна, З.О., Пальян. – К.: Тов-во "Знання", КОО, 1997. – 197 с.

32. Закон України "Про державну підтримку сільського господарства" від 24 червня 2004р. № 1877 [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

33. Закон України «Про оптові ринки сільськогосподарської продукції» від 25.06.2009р. № 1561-VI [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

34. Закон України "Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року" [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

35. Закон України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві" від 17 жовтня 1990р. №400 [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.

36. Засади посилення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств Європейського Союзу [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://conftiapv.at.ua/publ/konf_20_23_zhovtnja_2011_r.

37. Звіт про проведення Шостого засідання в рамках Діалогу Україна – ЄС з аграрних питань і сільських територій (17–18 листопада 2009 року, м. Брюссель) [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.minagro.kyiv.ua/page/?10598>.

38. Звіт про результати аналізу використання коштів Державного бюджету України, виділених на державну підтримку АПК. – Київ: Рахункова

палата України, 2009-2023 [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16720005>.

39. Зовнішньоторговельні аспекти конкурентної політики України в умовах СОТ: монографія / А. А. Мазаракі, В. В. Юхименко, О. П. Гребельник, Т. М. Мельник, Л. П. Кудирко, Ю. О. Олейніков, Т. І. Чаюн, О. В. Довгополова, В. Ю. Омельченко, Ю. М. Родіонова; Київ. нац. торг.-екон. ун-т. – К., 2020. – 308 с.

40. Зоря С.І. Взаємозалежність між сільським господарством та макроекономікою в Україні / Київський національний економічний ун-т. / С.І. Зоря. – К. : КНЕУ, 2005. – 216 с.

41. Звернення Президента України до Верховної Ради України у зв'язку з Посланням Президента України до Верховної Ради України "Про внутрішнє і зовнішнє становище України у 2022 році [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.president.gov.ua>.

42. Ібатуллін Ш.І. Кредитна інфраструктура АПК України: стан та перспективи розвитку: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.04.01 / Інститут аграрної економіки УААН. – К., 2019. – 20 с.

43. Інформація за повідомленнями з країн-членів СОТ. Департамент багатосторонніх та двосторонніх торговельних угод. Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <https://me.gov.ua/Documents/>.

44. Карасьова Н. А. Експортоорієнтована діяльність аграрного сектора в умовах глобалізації світової економіки. – Житомир: Полісся, 2016. – 256 с.

45. Киристюк С.В. Нові виклики для аграрного сектора у світлі формування зони вільної торгівлі Україна – ЄС / С. В. Киристюк // Економіка і прогнозування. – 2022. – №1. – С. 130-141.

46. Кобута І.В. Державна політика підтримки сільського господарства згідно з вимогами світової організації торгівлі / Кабінет Міністрів України ; Національний ун-т біоресурсів і природокористування України ; НДІ економіки

і менеджменту агропромислового виробництва Навчально-наукового ін-ту бізнесу. – К. : ННЦ ІАЕ, 2019. – 116 с.

47. Коваленко Ю. С. Наукові засади та основні тенденції формування аграрного ринку в Україні / Ю.С. Коваленко // Економіка АПК. – 2022. – №3. – С. 19-29.

48. Коваленко Ю.С. Наукові засади та основні тенденції формування аграрного ринку в Україні / Ю.С. Коваленко // Формування та розвиток аграрного ринку: зб. наук. праць. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2009. – С. 47-66.

49. Концепція Державної цільової економічної програми впровадження в агропромисловому комплексі новітніх технологій виробництва сільськогосподарської продукції [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.minagro.gov.ua>.

50. Кончин В. Категорія виявленої порівняльної переваги та оцінка перспектив України на Євроринку / В. Кончин // Журнал європейської економіки. – 2003. - № 1. – С. 135-147.

51. Кузьменко В. Економічні інтереси та циклічність розвитку світової економіки і фінансові кризи / В. Кузьменко // Інститут еволюційної економіки. – 2007. – № 3. – С. 62-74.

52. Куцик П.О. Потенційні наслідки членства України в СОТ для системи споживчої кооперації / П.О. Куцик, С.Р. Семів, В.О. Шевчук // Споживча кооперація України: історичний досвід, сучасний розвиток, стратегічні орієнтири: збірник наукових доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Львів: Львівська комерційна академія, 2010. – С. 131-138.

53. Меморандум про взаєморозуміння щодо діалогу з питань сільського господарства між Міністерством аграрної політики України та Генеральним директором Європейської Комісії «Сільське господарство і розвиток сільської місцевості» [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.minagro.kiev.ua/page/?8100>.

54. Міністерству аграрної політики не до науки. Офіційне повідомлення Колегії Рахункової палати від 29.04.2021 р. [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.ac-rada.gov.ua/control/main/uk/publish/article/16727241>.

55. Національний аграрний ринок в умовах глобалізації: механізм державного регулювання: монографія / С. В. Майстро; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харк. регіон. ін-т держ. упр. — Х.: ХРІДУ, 2021. — 240 с.

56. Новий курс: реформи в Україні. 2010-2015. Національна доповідь / за заг. ред. В. М. Гейця [та ін.]. — К.: НВЦ НБУВ, 2010. — 232 с.

57. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Іван Дзюб (пер.). — К. : Основи, 2000. — 198 с.

58. Онегіна В. М. Державне регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників: Монографія / В. М. Онегіна. — К.: ННЦ "Ін-т аграр. економіки", 2019. — 590 с.

59. Організаційно-економічні проблеми розвитку АПК: У 4 ч. / Інститут аграрної економіки УААН / П.Т. Саблук (ред.). — К., 2022. Ч. 4 : Ціноутворення, інфраструктура аграрного ринку та виробничий потенціал в АПК. — К., 2022. — 246с.

60. Осташко Т. О. Структурно-інституційний аналіз аграрного ринку / Т. О. Осташко. — К.: Ін-т економіки та прогнозування, 2006. — 56 с.

61. Павел Ф. Економічний вплив вступу України до СОТ. Попередні результати розрахунків на основі моделі загальної рівноваги / Ф. Павел, І. Бураковський, Н. Селіцька, В. Мовчан. — К.: Інститут економічних досліджень та політичних консультацій, 2014. — 42 с.

62. Панорама аграрного сектора України 2012 / За ред. Ю.Ф.Мельника. — К.: Міністерство аграрної політики України, 2013. — 72 с.

63. Панорама аграрного сектора України 2013 / За ред. М. Присяжнюка. — К.: Міністерство аграрної політики України, 2014. — 80 с.

64. Пасхавер Б.Й. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / НАН України; Інститут економіки та прогнозування / Б.Й. Пасхавер (ред.). – К., 2009. – 432 с.
65. Патика Н. І. Конкурентоспроможність сільського господарства України: глобальний та національний вимір. Вінниця: ТОВ «Твори», 2019. 368 с.
66. Пашинська Н.М. Транспортна інфраструктура – важливий чинник розвитку АПК України в умовах ринкових перетворень / Н.М. Пашинська // Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету. Серія : Географія. – 2022. – Вип. 7. – С. 152-159.
67. Портер М.Е. Стратегія конкуренції: Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів / М. Портер, А. Олійник (пер.з англ.), Р. Скільський (пер.з англ.). — К. : Основи, 1998. — 390с.
68. Портер М. Е. Конкуренція / М. Портер: Пер. з англ. – К.; Генеза, 2002. – 495 с.
69. Постанова Кабінету Міністрів України від 03.06.2009 р. № 562 «Про затвердження Державної цільової програми створення оптових ринків сільськогосподарської продукції» [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
70. Проблеми та напрями захисту внутрішнього ринку: наук. доп. / В. О. Точилін, Т. О. Осташко, О. В. Пустовойт, В. Е. Лір, В. В. Венгер, Л. Ю. Волощенко; ДУ "Ін-т економіки та прогнозування НАН України". – К., 2012. – 102 с.
71. Прокопенко О.В. Інфраструктура товарного ринку: Навч. посібник для студ. вищих навч. закл. / О.В. Прокопенко, В.Ю. Школа, О.О. Дегтяренко, С.М. Махнуша. – К. : Центр учбової літератури, 2012. – 296с.
72. Пчелянська Г.О. Інфраструктура аграрного ринку у формуванні цін на сільськогосподарську продукцію: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.03 / Національний науковий центр "Інститут аграрної економіки" УААН. – К., 2009. – 20 с.

73. Ринок продовольства України в аспектах СОТ: Монографія / М. І. Долішній, В. І. Топіха, В. В. Булюк, В. А. Романова; Миколаїв. держ. аграр. ун-т. – Миколаїв, 2006. – 222 с.

74. Розвиток та підвищення ефективності інфраструктури регіонального ринку аграрної продукції: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.03 [Електронний ресурс] / І.Г. Гуров; Миколаїв. держ. аграр. ун-т. – Миколаїв, 2010. – 19 с.

75. Саблук П.Т. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення / П.Т. Саблук (ред.), В.В. Юрчишин (ред.), І.І. Лукінов та ін. – К., 2006. – 664с.

76. Саблук П.Т. Внутрішньогосподарські організаційно-економічні механізми забезпечення прибутковості аграрних підприємств / П.Т. Саблук, М.Й. Малік, Ю.С. Коваленко, І.Ф. Баланюк, Л.І. Березка / Інститут аграрної економіки УААН. – К. : ІАЕ УААН, 2009. – 205 с.

77. Саблук П.Т. Підприємництво в аграрній сфері економіки / П.Т. Саблук (ред.), М.Й. Малік (ред.). – 2. вид., доп. і перероб. – К., 2019. – 514 с.

78. Семів С. Р. Фактори розвитку інфраструктури ЗЕД споживчої кооперації України / С.Р. Семів // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Споживча кооперація ХХІ ст.: уроки трансформаційних реформ і перспективи розвитку». – Полтава: РВВПУСКУ, 2008. – С. 80-83.

79. Сільськогосподарський комплекс України: соціально-економічні пріоритети розвитку: монографія / НАН України; Рада по вивченню продуктивних сил України / М. А. Хвесик (ред.), М. А. Лисецький (ред.). — К. : РВПС України НАН України, 2021. – 216 с.

80. Сільськогосподарський простір України: проблеми соціально-економічного розвитку / За ред. д-ра екон. наук, проф., чл.-кор. НАН України Б. М. Данилишина. – К.: РВПС України НАН України, 2023. – 75 с.

81. Скрипник А. В. Розвиток українського АПК у світлі глобальних тенденцій / А. В Скрипник // Економіка АПК. – 2013. – № 9. – С. 140-146.

82. Список акредитованих товарних бірж, що входять до Асоціації аграрних бірж України [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://www.sabu.org.ua/trustexchange/>.

83. Статистична інформація Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://ukrstat.gov.ua>.

84. Статистична інформація Міністерства аграрної політики України [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <http://minagro.gov.ua>.

85. Статистичне прогнозування кон'юнктури аграрного ринку в Україні: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.10 [Електронний ресурс] / О. С. Корепанов; Держ. акад. статистики, обліку та аудиту Держкомстату України. – К., 2009. – 20 с.

86. Супіханов Б.К. Розвиток ринків аграрної продукції: монографія / Б.К. Супіханов; Ін-т аграр. економіки УААН. – 2-ге вид., доповн. та переробл. – К., 2023. – 530 с.

87. Угода про партнерство та співробітництво між Європейським Співтовариством і Україною, затверджена Указом Президента України від 11 червня 1998 року № 615/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://minfin.gov.ua/control/ru/publish/printable_article?art_id=40298.

88. Угода про сільське господарство від 15.04.1994 р. / СОР [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=981_005.

89. Указ Президента України «Про першочергові заходи щодо формування і функціонування аграрного ринку» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.president.gov.ua/.

90. Фещенко Н. М. Окремі аспекти державної підтримки сільськогосподарського товаровиробництва // Агроінком. – 2022. – № 3-4. – С. 10-12.

91. Філіпенко А.С. Глобальні форми економічного розвитку: історія і сучасність / А.С. Філіпенко. – К.: Знання, 2007. – 670 с.

92. Флейчук М.І. Дослідження ринків сільськогосподарської продукції та продовольчих товарів України та країн ЦСЄ в контексті формування політики розвитку аграрного сектору економіки / М. І. Флейчук, Г. Я. Антонюк // Проблеми і перспективи розвитку співробітництва між країнами Південно-Східної Європи в межах ГУАМ : [зб. наук. праць]. – Донецьк : ДонНУ, 20012. – С. 533-541.

93. Чернюк Л.Г. Виробнича інфраструктура АПК України: стан та перспективи розвитку / Л. Г. Чернюк, Л. С. Антоньєва, І. М. Щедрова, М. П. Нікітюк, Н. Ю. Майстренко/ НАН України ; Рада по вивченню продуктивних сил України. – К. : РВПС, 2022. – 101 с.

94. Чорний В. М. Торговельна позиція українських підприємств на світовому ринку зерна / В.М. Чорний // Ефективна економіка. – 2017. – № 2.

95. Шпикуляк О.Г. Інституції аграрного ринку: монографія / О.Г. Шпикуляк. – К. : ННЦ "Ін-т аграрної економіки", 2021. – 480 с.

96. Шпичак О.М. Реалізація продукції особистими селянськими господарствами – витрати, ціни, ефективність: монографія / О.М. Шпичак, І.В. Свиноус. – К. : ННЦ "Інститут аграрної економіки", 2010. – 300 с.

97. Шубін О.О. Інфраструктура товарного ринку: продовольчі товари: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / О. О. Шубін (ред.), О. М. Азарян, І. А. Ангеліна, О. Г. Бровко, О. В. Булгакова / ДонНУЕТ ім. Михайла Туган-Барановського (ред.). – К. : Знання, 2010. – 565 с.

98. Юрчишин В.В. Аграрна політика в Україні на зламах політичних епох: історико-соціально-економічні нариси / В.В. Юрчишин / НАН України; ІЕП. – К. : Наукова думка, 2018. – 367 с.

99. Яворська Т. І. Тенденції державної підтримки сільського господарства Польщі / Т.І. Яворська // Економіка АПК. – 2021. – № 4. – С. 166-174.

100. Agricultural Ukraine / В.В. Болгов (автор-упорядник). – К. : Новий світ, 2022. – 318 с.

101. Food and Agriculture Organization, FAO [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <https://fao.org/>.
102. World Tariffs Profile 2008-2023. – Geneva: World Trade Organization, 2022. – 384 p.
103. Agrarian EU Politic [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: http://ec.europa.eu/comm/agrarianpolicy/reg/index_en.htm.
104. Europe agreement // European Commission [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: www.ec.europa.eu.
105. European Commission (2023). Guidance Document on Indicators of Public Administration Capacity Building, Programming Period 2014-2023, Monitoring and Evaluation of European Cohesion Policy, European Social Fund.
106. European Statistical Recovery Dashboard [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <https://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
107. OECD (2023), OECD Economic Surveys. European Union [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: www.oecd.org.
108. Porter M. E. The competitive advantage of Nations [Електронний ресурс]: EBSCO host / M. E. Porter // HarvardBusinessReview. – 1990. – March-April. P. 73-93. – Режим доступу: <http://search.ebscohost.com>
109. Treaty on European Union. – Council of the European Communities. Commission of the European Communities [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <https://europa.eu/europeanunion/sites/europaeu/files/docs/>.
110. World Bank Indicators [Електронний ресурс]. – Спосіб доступу: <https://data.worldbank.org/indicator>.
111. CHS Inc reports first quarter fiscal year 2024 earnings [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.chsinc.com.